

Osmanlı Mukataa Yönetim Organizasyonunda Yeni Bir Model: Timar Alanlarının Mukataalaştırılma Süreci ve Malikâne Olarak Satışa Çıkarılan İlk Haslar

*A New Model in the Ottoman Mukataa Management Organization: Making Mukataa
Process of Manorial Areas and The First Royal Fields that were Released as Manor*

Dr. Hakan DOĞAN
(ORCID: 0000-0002-6447-0218)
Kırıkkale Üniversitesi - Kırıkkale

Volume 10
Issue 9
December
2018

Öz: Osmanlı maliyesinde, bir taraftan vergi kaynaklarının durumunun iyileştirilmek istenmesi, diğer taraftan uzun süreli ve yıpratıcı savaşlar nedeniyle sıkıntısı çekilen nakit ihtiyacına kaynak sağlamak amacıyla, genelde 1-3 yıl olarak tasarlanan iltizam sistemindeki bu sınırlı süre kaldırılarak mukataaları tasarruf edenlerin hayat sürelerine endekslenen malikâne sistemine geçilmişti. Bir vergi kaynağının malikâne olarak satılabilmesi için onun bir mukataa statüsünde olması, yani merkezî hazineye ait sayılan gelir kaynakları arasında olması gerekiyordu. Devlete ait olan mukataalar da havâss-ı hümayûna dâhil olan yani timar alanları dışında kalan gelir türleriydi. Ancak devlet maliyesinin bir darboğaz içine girerek sıkıntıya düşmesi ve timar sisteminin bozulması neticesinde timar alanları mukataaya dönüştürülmeye başlanmıştır. Timar alanlarının mukataalaşmasından kastedilen ise, has, zeâmet ve timar adlı dirliklerden elde edilen ve mahallinde tahsis oluna gelen gelirlerin giderek merkezî hazine gelirleri arasına dâhil edilmesidir. Çalışmamızda, Osmanlı maliyesinde malikâne sistemine geçilmesinin hemen ardından, timar alanları içerisinde yer alan ve has olarak adlandırılan dirliklerin mukataaya dönüştürülmesi süreci ve bu hasların ilk satışına dair bilgiler arşiv kaynaklarındaki kayıtlardan elde edilen veriler bağlamında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlılar, Timar, Has, Mukataa, Malikâne.

Abstract: In the Ottoman finance, in order to improve the situation of tax resources from one side and to provide funds to the cash need which is suffered from long-term and weary wars from the other side, this limited period in the system of irrigation, which is generally designed as 1-3 years, was abolished and the mukataa were switched to the manor system indexed to the life span of those who saved. In order for a tax source to be sold as a manor, it had to be a mukataa status, that is, among the sources of income that belonged to the central treasury. The state-owned mukataa were also the types of income that were included in the "havâss-ı hümayûn", ie, except for the manorial areas. However, as a consequence of the collapse of the state finances and the deterioration of the manorial system, the thimble fields began to be transformed into mukataa. The intention of the manorial areas are to include in the central treasury revenues the proceeds from the so-called "has", "zeâmet" and "timar" (manorial), which are allocated in the local area. In this study, immediately after the transition to the Ottoman government in the manor system, manorial areas located within and converting mukataa those named "dirlik" as unique processes and it has the will be considered in the data context obtained from records in data archival sources about the first sale.

Keywords: The Ottomans, Manorial Area, Royal Field, Mukataa, Manor.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde toprak sistemi, kaynağını genel anlamda İslam arazi hukukundan¹ almakla birlikte, devletin genişleyerek fethettiği topraklar artınca, kendilerinden önce kurulan Türk devletleri, beylikler ve Bizans toprak sisteminin, Osmanlı toprak idaresini etkilediği, Osmanlıların buna göre toprağı taksim ve idare ettikleri bilinmektedir. Osmanlı topraklarında tek tip bir uygulamanın devletin ömrü boyunca sürmesinin mümkün olmadığı da düşünülürse, egemenlik politikası çerçevesinde, ele geçirdiği topraklarda çok farklı gerçekleşmesi de mümkündür.² Zira Osmanlılarda toprağın hukukî statüsü ve tasarruf şekli bakımından devletin her bölgesine özgü tek bir sistem uygulanmamıştır. Fetihler yoluyla ülke topraklarına dâhil edilen yerlerde eskiden beri tatbik edile gelen örf ve âdetleri, hukuki ve fiilî durumları göz önüne alınarak³ her bölgenin kendi özelliğine göre şekillenen istikrarlı bir yapı tesis edilmeye çalışılmıştır.⁴

Osmanlı fetihleri adeta sistematik bir şekilde belli aşamalardan⁵ geçerek gerçekleşmekteydi. İlk önce bir haraçgüzârlık devresi, bir alışma süreci teşkil eder, ardından çoğu kez barışçı yollarla yerli hanedan ortadan kaldırılır, ancak eski devlete mensup unsurlar muhafaza edilir ve yapılan bir tahrirle bunlar Osmanlı düzenine intibak ettirilirdi. Son aşamada ise yeni düzen, tedricen her şeye kendi kalıbını verirdi. Fakat hiçbir zaman eski nizamın birden ve toptan ilgası, Osmanlı kanun ve nizamlarının zorla tatbiki gibi bir duruma rastlanmamıştır.⁶ Aynı yöntem, Osmanlı toprak rejimi ve tımar sisteminin tesis edilmesinde de uygulanmıştır. Öyle ki Osmanlıların elinde bu hususta faydalanabileceği bir model, yani ikta sistemi⁷ bulunmaktaydı. Ancak bu sistem daha da mükemmel ve orijinal hale getirilerek tedrici bir şekilde, fethedilen toprakların özelliklerine göre Osmanlı tımar rejimine dönüştürülmüştür.⁸

Tımar sistemi, kul sistemi ve vakıf müessesesi gibi Osmanlı Devleti'nin temel kurumlarından birisi idi. Osmanlı Devleti'ni daha iyi analiz edebilmek için bu kurumların siyasî, toplumsal, ekonomik, askerî, idarî ve demografik açıdan değerlendirilmesi gerekmektedir. Osmanlılar, kendisinden önce kurulan Roma İmparatorluğu, İran ve Türk-İslam devletlerinin meydana getirdiği müesseseleri alıp bünyelerine dâhil etmişlerdir. Bu

¹ İslam arazi hukuku hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Şafak, *İslâm Arazi Hukuku ve Tatbikatı (İlk Devirler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1977.

² Yılmaz Kurt, "Osmanlı Toprak Yönetimi", *Osmanlı*, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 59.

³ Halil İnalçık bu durumu şöyle ifade etmektedir: "... Osmanlılar, gerek zaruretlerin tesiri altında, gerekse yeni fethedilen bölgelerde halkın itiyat ve hislerine aykırı anı değişikliklerle bir muhalefet uyandırmamak için, başlangıçta, mevcut nizam üzerine sadece hâkimiyetlerinin örtüsünü atıvermekle iktifa etmişlerdir..." Halil İnalçık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna, XV. Asırda Rumeli'de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, 2. Baskı, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 106.

⁴ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2012, s. 89.

⁵ Osmanlı fetih yöntemleri hakkında geniş bilgi için bkz. Halil İnalçık, "Ottoman Methods of Conquest", Çev: Oktay Özel, *Studia Islamica*, 2, Paris 1954, s. 103-129; Halil İnalçık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Söğüt'ten İstanbul'a, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Der. Oktay Özel-Mehmet Öz), İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 443- 472.

⁶ İnalçık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna", s. 105.

⁷ Selçuklularda uygulanan ikta sistemi, ülkeyi hanedan üyelerinin ortak malı olarak kabul eden Türk hâkimiyet telakkisinin İslam toprak hukuku ile kaynaşması sonucu ortaya çıkmıştı. Bu sistem toprakları hanedan üyelerine, büyük komutanlara, emri altında bulunan asker ile memurların hizmet ve ücretlerine karşılık olarak tahsis etmekteydi. Selçuklu ikta sistemini klasik Osmanlı tımar sisteminden ayıran en önemli özellik de bu olmuştur. Zira Selçuklular ikta topraklarını bu şahıslara ve emri altında bulunanlara tahsis ederken, Osmanlılar büyük nüfuz sahibi beyleri devletleri için rakip görüp, ayrıcalıksız bir Osmanlı tımarlı sipahi tipi ortaya koymaya ve yaygınlaştırmaya çalışmışlardır. Kurt, agm, s. 60.

⁸ Halil Cin-S. Gül Akyılmaz, *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, 2. Baskı, Çağ Üniversitesi Yayınları, Adana, 2000, s. 233.

müesseseler Osmanlılara intikal ettiğinde, Osmanlılar bu müesseselere daha geniş ve çağının modernizasyonunu yansıtan rasyonel, daha pratik ve pragmatik özellikler katmışlardır. Timar sistemi de Osmanlılara intikal eden yapı ve mirasın Osmanlı idaresi tarafından yeni ve daha modern bir şekilde tesis edilen bir müessesedir.⁹

Timar sistemi sayesinde devlet yönetimi büyük ölçüde merkezî bir yapıya kavuşmuş, bu uygulamada devletin başı olarak sultanın otoritesi, Osmanlı coğrafyasının her bölgesinde ve kişiler üzerinde etkili olmuştur. Osmanlı timar sistemi, klasik dönemin şartlarında çok önemli ve etkili bir uygulamadır. Devletin kuruluş yıllarında vergi sistemi, toprak siyaseti ve taşra idaresi gibi bazı temel fonksiyonları bu sisteme dayanmaktadır. Timar sistemi sayesinde devlet kendine ait vergi gelirlerini, merkezî hazineye aktarmak yerine, kaynağında bazı yükümlülükler ve hizmet karşılığı olarak kendine bağlı bazı görevlilere bırakıyor ve böylece birçok hizmet bir arada ve birbirine bağlı olarak yapıyordu.¹⁰

Bir bölgenin tahrir işlemleri gerçekleştirildikten sonra, bir eyalete veya sancağa ait vergi ve mukataa gelirleri dirlik adı verilen belli büyüklüklerdeki parçalara ayrılarak kişilerin rütbe ve istihkaklarına göre tevcih edilmekteydi. Genel olarak askerî bir başarı gösteren ya da yönetici zümreye yakın olan insanlar timar sahibi olabilmekteydiler.¹¹ Timar düzeni içerisinde dirlikler üç ana guruba ayrılmıştı. Bunlar, *has*, *zeamet* ve *timar* adını almaktaydı.¹² Bunlardan *has*, yıllık geliri, 100.000 akçeden fazla olan dirliklerdi. *Haslar* kendi içerisinde sultanın kendisine alıkoyduğu *haslar* (*havâss-ı hümâyûn*) ile vezirlere, beylere verilen büyük dirlikler ya da *ümerâ hasları* olarak ikiye ayrılmaktaydı. Ancak *havâss-ı hümâyûn* gelirleri bazen sultanın kendi şahsî kullanımına değil merkezî devlet hazinesine aktarılıyordu.¹³ Padişah ve hanedana mensup kişilere verilenlerin dışındaki *haslar*, görevde buldukları süre içinde kendilerine aitti. Azillerinde veya ölümleri halinde bu dirliği kaybederlerdi.¹⁴ *Has* sahibi olan kimse, yıllık gelirinin her 5.000 akçesi için bir “*cebelü*”¹⁵ göndermeye mecburdu.¹⁶

Timar sistemi, XVI. yüzyıla kadar çok verimli bir şekilde işlemiş ancak bu yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde Osmanlılar, içeriden nüfus baskısı ve bürokratik yapıdaki değişim, askerî harcamalardaki artışa karşılık savaş gelirlerinin düşmesi, transit ticaret yollarının değişmesi ve rekabetten dolayı Ortadoğu’da eskiden beri elde edilen gelirlerdeki azalma, Amerikan gümüşünün yol açtığı fiyat artışı ve enflasyon, savaşlarda ateşli silah kullanımının yaygınlaşması ve savaş tekniklerindeki değişim nedeniyle orduda yapısal dönüşüm ihtiyacı,

⁹ Uğur Altuğ, *II. Murad Dönemine Ait Tahrir Defterlerinin Yayına Hazırlanması ve Bu Malzemeye Göre Timar Sistemi, Demografi, Yerleşme ve Topoğrafya Üzerinde Araştırmalar*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2010, s. 47.

¹⁰ Mehmet Doğan, *Ankara Sancağı’nda Timar Sistemi’nin Dönüşümü*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2006, s. 22.

¹¹ Mehmet Doğan, “Osmanlı Timar Sistemi’nde Tercih Prosedürü”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, (1), (2011), s. 2.

¹² Coşkun Üçok, “Osmanlı Devleti Teşkilâtından Timarlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 4, 1944, s. 537; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Kardelen Yayınları, Isparta 1997, s. 175.

¹³ *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c. I: 1300- 1600, Ed. Halil İnalcık- Donald Quataert, Çev: Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 184- 185.

¹⁴ Yusuf Halaçoğlu, *XIV- XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 82.

¹⁵ Timar ve zeamet sahiplerinin sefer esnasında kendilerinden başka götürmeye mecbur oldukları askerlere verilen addır. Mehmet Zeki Pakalın, “*Cebelü*”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983, s. 264.

¹⁶ Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, 3. Baskı, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1992, s. 79.

Celali isyanları ve benzeri eşkıyalık ve toplumsal kargaşalıklar gibi birbirine zincirleme olarak bağlı pek çok sorunla karşı karşıya gelmişti.¹⁷

Devletin para politikası ve fiyat hareketleri, Osmanlı maliyesinde büyük bir istikrarsızlığa neden olmuştu. Bu gelişmeler neticesinde ülkede büyük bir enflasyon yaşanmaya başlamış ve klasik Osmanlı düzeni hızlı bir çözülme sürecine girerek bir değişim/dönüşüme uğramıştı. Değişim/dönüşüm, Batı'da olduğu gibi Osmanlı düzeninde sistemin ayırt edici özelliği olan toprak rejimi ve köylünün ekonomik durumunda da kendini göstermeye başladı. Yaşanan bu değişim/dönüşüm, Batı'da feodalitenin tasfiyesi şeklinde gerçekleşirken, Osmanlılarda timar sisteminin bozulması yönünde kendisini göstermişti.¹⁸ Devletin kuruluşundan XVI. yüzyılın ortalarına kadar mükemmel bir şekilde uygulanan ve ziraî ekonominin temelini oluşturan timar sistemi bu tarihten itibaren bozulmaya başlamış, yapılan bütün ıslahat çabalarına rağmen düzeltmek bir türlü mümkün olmamıştır.¹⁹ Timar sisteminin bozulmasının temel sebebi, timar topraklarının ya merkezî hazine veya diğer nüfuzlu şahıslar tarafından, kendi menfaatlerine olarak zapt olunması ve bu suretle dirliklerin askerî hizmet karşılığı değil, para ile satın alınabilen birer geçim kapısı haline gelmesidir. Bu durum, devleti askerî ve malî bir bunalım içerisine sürükleyecek ve özellikle XVII. yüzyılın sonuna doğru imparatorluğun bir toprak aristokrasisi elinde parçalanmasına neden olacaktır.²⁰

Merkezî hazinenin nakit ihtiyacı ve bu doğrultuda devletin uyguladığı fiskalist politikalar²¹ klasik timar sisteminde bazı yeni uygulamaları gündeme getirmeye başlamıştı. Bu bağlamda ilk olarak, mahlûl timar alanları yeniden tevcih edilmek yerine, havâss-ı hümayuna katılmak üzere zapt edilmeye başlandı. Zapt edilen bir kısım mahlûl timarlar ise kapıkullarına tevcih ediliyordu. Bu uygulama, Kanuni devrinde²² âdeta devletin resmî politikası haline gelmiş ve sistemin askerî işlevi çöküntüye uğramaya başlamıştı.²³ Öyle ki, XVI. yüzyılın ikinci

¹⁷ Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s. 38- 53.

¹⁸ H. Veli Aydın, "Timar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 12, 2001, s. 70.

¹⁹ Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, I, Ed. E. İhsanoğlu, IRCICA Yayınları, İstanbul 1999, s. 242.

²⁰ Mustafa Akdağ, "Timar Rejiminin Bozuluşu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. III, S. 4, (1945), s. 421.

²¹ Mehmet Genç fiskalizm politikasını; "Devletin iktisadî hayata karşı tavrını belirleyen ve bu alandaki düzenlemeleri yönlendiren üçüncü ilke fiskalizmdir. En genel ve kısa tanımı ile fiskalizm hazineye ait gelirleri mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmaya çalışmak ve ulaştığı düzeyin altına inmesini engellemektir. Hazine gelirlerinin esas fonksiyonu devletin yapması gereken harcamaları karşılamak olduğu için, fiskalizmin dolaylı bir uzantısı olarak, harcamaları kısma yönelik çalışmaları da zikretmek doğru olur. Ana hedefi gelirleri mümkün olduğu kadar yükseltmek olan fiskalizm, bu hedefe ulaşmakta zorlukla karşılaştığı zaman, harcamaları kısma yönündeki faaliyetler netice itibarı ile, gelirlerin artırılmasına benzer bir etki yarattığı için, bu faaliyetleri de dolaylı bir uzantı veya negatif bir unsur olarak geniş anlamda fiskalizmin içinde mütalaa etmek lazımdır. İktisadî kararları alırken devletin, bir yandan gelirleri yükseltme, diğer yandan harcamaları kısma saikleri altında tavrını belirlemesi olarak özetleyebileceğimiz fiskalizm, Osmanlı iktisadî dünya görüşünü ve bu görüşün yönlendirdiği iktisadî hayatın çeşitli alanlarını biçimlendirmekte etkili bir rol oynamıştır." şeklinde ifade etmektedir. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2002, s. 50.

²² Bu dönemde Anadolu timarlı sipahisinin yükselmesine set çeken ve 20.000 akçeden yukarı dirliklerin, İstanbul'da isyanların baş mimarı olan Yeniçerilere verilmesini öngören bir ferman yayınlanmıştı. Kanunî'nin bu kararı, Anadolu'nun idarî durumu için büyük bir etkide bulunacaktı. Çünkü bu durum, vilâyet ayanına ve timarlı sipahiye devlet hizmetlerinin yukarı derecelerini kapamak olduğu gibi, ümerâdan zeâmet tevcihi hakkı alındığı için de, beylerin otoriteleri açısından zararlı idi. Bunlardan daha önemlisi ise, timar erbabının terakki kapılarını kapatmış oluyordu ki bu husus, Anadolu'daki toplumsal karışıklıklarda yüksek timar erbabını isyana sevk eden en önemli sebeplerin başında geliyordu. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyânları*, Barış Yayınları, Ankara 1999, s. 310.

²³ Aydın, agm, s. 71.

yarısında, timarlı sipahinin yoklamada bulunmaması, ya da seferden kaçması sık sık görülen bir durumdu. Alınan tüm tedbirlere rağmen, timarlı sipahilerin her türlü cezayı göze alarak, seferden geri kaldıkları, pek çoğunun yollarda eğlendikleri ve bir kısmının da savaşın karışıklığından istifade ederek firar ettikleri görülmekteydi. Boşalan bu timarlar ise devlet tarafından hazinenin giderlerini azaltmak amacıyla yeniçeri, çavuş, serhat kulları gibi görevlilere tevcih edilmiştir. Bu nedenle devlet, timar ve zeametlerin düzeni için bazı önlemler almak zorunda kalmıştır. Zira devlet, sefer zamanlarında savaş sahasında, sulh zamanlarında toprağında timar ve zeamet sahiplerini bulamamakta ya da klasik dönemdekine nazaran çok az sayıda bulur hale gelmişti.²⁴

III. Murad döneminde (1574-1595) timar sistemindeki aksaklıklar ve bozulma daha da artmıştı. Bu dönemde sipahiler görevlerini yapmamakta, vezirlere rüşvet vererek mükellefiyetlerini yerine getirmemekteydiler.²⁵ Timarlar artık ehillerine değil, en çok rüşvet veren kimselere tahsis edilmeye başlamış ve Osmanlı sarayı hediye yarışına giren kişilerle dolup taşmaya başlamıştı. Rüşvet ile vezirleri ve beylerbeyilerini kontrolleri altına alan dirlik sahipleri, timarlarının vergilerini iltizama vermişler ve mültezimlerden aldıkları paralarla zevk ve sefaya dalmışlardı. Mültezimler de daha fazla gelir elde etmek için reayaya baskı uygulamakta, vergisini ödeyemeyen reayanın ürününe ve toprağına el koymaktaydılar. Çabuk ve yüksek miktarda gelir elde etme çabası, dirlik sistemini sarsmış ve timarlar ehil olmayan kişilere verilmesinin yanı sıra kısa sürede gelir getirmesi amacıyla en yüksek fiyatı veren mültezimlere devredilmeye başlanmıştır.²⁶

Koçi Bey, timar kanunlarının ihlaline başlangıç olarak Özdemiroğlu Osman Paşa'nın İran Seferi sırasında 992 (1584) yılındaki "sipahizade ve kuloğlu olmayanlara dirlik vermesi"ni²⁷ göstermektedir. Aynî Ali Efendi ise, timar yoklamalarının düzenli bir şekilde yapılmamasını²⁸ sistemin çöküşünün temel nedeni olarak görmektedir. Gerek Koçi Bey ve gerekse Aynî Ali Efendi, timar sisteminin bozulmasına etki eden sebepler hususunda, timar yoklamalarının muntazaman yapılmaması, timar topraklarının kanunların tespit ettiği kimselere verilmemesi

²⁴ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Timar ve Zeâmetlerin Düzeni Konusunda Alınan Tedbirler ve Sonuçları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. XXXII, (1979), s. 219.

²⁵ Coşkun Üçok, "Osmanlı Devleti Teşkilâtında Timarlar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 1, (1944), s. 90.

²⁶ Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, s. 82- 83.

²⁷ "... 992 (M. 1584) târihine gelinceye kadar köyler ve tarlalar, kılıç ehlinde ve ocak-zâdelerde olup, yabancı ve kötü asıllı kimseler girmemiş idi. Büyükleğin ve âyânın sepetine girmemişti. İlk defa bozulması şu yüzden olmuştur ki: Evvelce Acem memleketleri üzerine Serdar tâyin olunan Özdemir oğlu Osman Paşa, bâzı yabancılara şecâatları görülmekle üçer bin akçe başlangıç verip, bu yol ile yabancı fırsat buldu. Osman Paşa iyilerine vermişti. Fakat ondan sonra gelenler, kâr budur diye iyi kötü demeyip, münâsebeti olmayan, aslında ve cinsinde dirlik sâhibi olmayan şehir oğlanı reâyâ kısmından bir alay işe yaramaz soysuzlara başlama emirlerini verip, zeâmet ve timar isteyenler bir günde yüz bin akçe timara hak sâhibi oldular. Boşalan timar ve zeâmetler de eski kânunlara aykırı olarak İstanbul tarafından verilmeğe başlandı..." Göriceli Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, Haz.: Zuhuri Danişman, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 32- 33.

²⁸ Aynî Ali timar yoklamalarının önemini şu şekilde ifade etmektedir; "... Aynı zamanda seferlerin yoklamasının mazbut yapılması en ön plânda alınacak şeydir. Eğer yoklamalar icabettiği an tesbit edilmezse, o timara hizmet eden kimlerdir bilinmez. Bu bakımdan ekseri timarlar şimdiki gibi nizâlî yani şahıslar arasında kavgalıdır. Yoklamalar iyi yapılmış olursa, sefer esnâsında 10 timara bir adam görünmezken mahsul zamanında bir timara 10 adam talip olmaz. Şayet yoklamaya itibar edilirse, ortada nizâ da kalmayacağı gibi timar sâhibi sipâhiler de hizmetlerini iyi yapmış olurlar. Böylece Sancakbeylerine ve Alaybeylerine itâat fazlalaşır. Yoklamaları çok dikkatli ve ihtimâmla yapmak icâb eder. Herkes yoklamalarını sözleriyle değil, berâtlarını göstererek yaptırılmaları lâzımdır. Esasen timarların nizâlî olmasına ve timar sipâhilerinin kendi sancaklarına değil de başkalarına seferde hizmet etmelerine sebep yoklamaların mazbut yapılmamasıdır..." Aynî Ali Efendi, *Osmanlı İmparatorluğunda Eyâlet Taksimatı, Toprak Dağıtımı ve Bunların Mali Güçleri*, Çev: Hadiye Tuncer, Gürsoy Basımevi, Ankara 1964, s. 45.

yanında özellikle de timar tevcihlerinin vilâyetlerden değil de merkezden yapılmaya başlamasına vurgu yapmaktadırlar.²⁹

1000 (1591-1592) tarihine kadar timar ve zeâmetlerde düzensizlikler olsa da yine de timar sistemi tam anlamıyla bozulmuş değildi. Ancak, bu tarihe kadar olan zamanda timarlar artık eski önemini kaybetmişti. Bu tarihten sonra ise boşalan timarların bir kısmı merkezî hazine tarafından zapt edilmiş ve mirî mukataa haline çevrilmişti.³⁰ XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyıldaki gelişmeler timar ve zeâmetlerin yavaş yavaş merkezî hazineye dâhil edilmesi sürecini hızlandırmıştı. Mahlûl kalan timar ve zeâmetler XVII. yüzyıldan sonra artık ehil olmayan kişilere verilmeğe başlanmıştı. Bunlar beylerbeyleri, sancakbeyleri, vezirler ve diğer ekâbirin sepetine girmiş³¹ ve hak sahiplerine dağıtılacak yerde bunların gelirleri kendileri tarafından adamlarına verilmişti. Bunu önleyebilmek için veziriazâm Yemişçi Hasan Paşa 1011 (M. 1602-1603) yılında, bir başka veziriazâm Nasuh Paşa ise 1022 (1613-1614) yılında bir yoklama³² yaptırmışlardı. Böylece timar ve zeâmetlerin önceden olduğu gibi “ocak oğlu olanlara ve kul taifesinden” uygun olanlara verilmesi sağlanacaktı. Fakat bu yoklamalardan istenen sonuç alınmamış ve timarlar sepetlerden dışarı çıkarılmamıştı.³³

XVI. yüzyılın sonlarında ulufeli kapıkulundan başka, Anadolu, Rumeli ve Arabistan’da zeâmet ve timar sahibi olanların sayısı iki yüz bin askerden fazla idi. Osmanlılarda pek çok memleket ve kaleler bu askerlerle fethedilmişti. Ancak XVII. yüzyılın başlarından itibaren bütün timar ve zeâmetler “vüzerâ ve ekâbirin sepetlerine girmekle” hem sefer zamanında kapıkulunun ordu içerisindeki önemi artmış, hem de başta beylerbeyi ve sancakbeyleri olmak üzere dirlik sahiplerinin sefere götürmek zorunda oldukları cebeli sayıları düşmüştür. Bu dönemde yeniçerilerin sayısı otuz beş bin olduğu halde bunlardan pek azı sefere gitmekte, diğerleri ise korucu, tekâüd ve kale nöbetçisi olarak merkeze bildirilmekteydi. Ancak sefere yazılanların bile defterlerde ismi olduğu halde sayıları yedi sekiz bini geçmezdi. Ancak mevcut

²⁹ Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul 1965, s. 152. Ancak Mustafa Akdağ, timar ve zeâmetlerin gelirlerinin Koçibey’in belirttiği gibi parazit bir zümrenin tekeline geçtiği ve bunların geçimlerine harcadığı iddiasını mübalağalı bulmaktadır. Ona göre, mîrîye alıkonulan ve bu yoldan, gelirleri kalabalık kapıkullarına ulûfe olarak giden timarlar hesaba katılmasa bile, beylerin idaresindeki sekban ve sarıca teşkilatının masraflarının da yine timar hâsılatından karşılandıkları bilinmektedir. Ümera bunlara peşin ulûfe veriyordu. Zamanla beylerin hasları da azaltılarak, hazinenin gelirlerini arttırmak yoluna gidildiğinden 1683’ten sonra açılan seferlerde, sancak ve vilâyetlerden, daha çok asker çıkarılmak istendiğinde, ümeraya hazineden peşin sekban ve sarıca ulûfesi verilir dururdu. Akdağ, *Timar Rejiminin Bozuluşu*, s. 428.

³⁰ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyânlık*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 94.

³¹ Sepet timarı, sahibinin bir mirasçı bırakmadan ölümüyle mahlûl (boş) olmuş ve tevcih edilmeyerek sahipsiz kalmış olan timarlar için kullanılan bir tâbirdir. Eskiden bir müddet elde tutulmak lâzım gelen kâğıtlar intizar dosyası mâhiyetinde olarak sepette muhafaza edildikleri için bu ismi almıştır. Bu timarlar devlet ricâliyle sancak beylerine tevcih olunmaktaydı. Mehmet Zeki Pakalın, “Sepet Timarı”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983, s. 175. Sepete girmek tabiri ise, gelirleri az olan ve kimseye verilmeyip, beratları güya sepette kalan timarlara verilen addır. Göriceci Koçi Bey, *age*, s. 165.

³² “... 1011 tarihinde Yemişçi-Hasan Paşa, vezîr-i âzam ve Macaristan seferinde serdar ve Mehmed Paşa İstanbul’da sadrazam kaymakamı iken, sonra 1022 tarihinde Nasuh Paşa vezîr-i âzam iken zeâmet ve timarın sepetten çıkarılarak hak sâhiplerine dağıtılması hakkında hatt-ı hümayun çıkınca vezîr-i âzam seferde, kaymakam Mehmed Paşa İstanbul’da dağıtmakla, istenilen düzeltme yapılamadı. Nasuh Paşa da Rumeli’de olan timar ve zeâmet sahiplerini Edirne’ye getirip, yoklama yerinde ekâbir ve âyân hizmetkârlarına, kullarına ve sipâhilere elbiseler giydirip, beratları ile gönderip, hepsi mevcut görünmekle boş bir timar meydana çıkmadı...” Göriceci Koçi Bey, *age*, s. 54.

³³ Özlem Başarır, 18. Yüzyılda Malikane Uygulaması ve Diyarbekir Voyvodalığı, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2009, s. 47.

olmayan kapıkullarını, serdarlar mevcut gösterip, kendilerine gelir saymaya başlamışlardı. Bu durum kul tairesini Celâlî yapmış ve eski zaferler artık kazanılamaz olmuştur.³⁴

IV. Murad (1623-1640), Koçibey'in risalesinden aldığı ilhamla timar sistemini ıslah etmek istemiş, 1632 ve 1637 yıllarında iki defa yoklama yaptırarak defterleri gözden geçirterek haksız olarak dirlik alanların beratlarını ellerinden almıştır.³⁵ IV. Murad'ın timar ve zeâmetlerle ilgili başlattığı ıslahat hareketlerini Sultan I. İbrahim'in (1640-1648) sadrazamı olan Kemankuş Mustafa Paşa aynı ciddiyetle devam ettirmek istemiş, ancak idam edilmesi nedeniyle bu girişiminde muvaffak olamamıştır. IV. Mehmed döneminde (1648-1687) devletin artan malî sıkıntısını gidermek için sadrazam Melek Ahmed Paşa, timar gelirlerinin % 50'sini müsadere etme yoluna gitmiştir. 1652 yılında ise, has ve zeâmet sahiplerinin gelirlerinin şahsi ihtiyaçlardan artan kısmının devlete verilmesi emredilmiştir. 1656'da sadârete getirilen Köprülü Mehmed Paşa, bütün timar ve zeâmet sahiplerinin beratlarını yenilemelerini emretmiş ve birçok yoklama yaptırmıştır. Tüm bu tedbirlere rağmen ne kendisi ne de oğulları Ahmed ve Mustafa Paşa Paşalar timarı eski düzenine kavuşturmaya muvaffak olamadılar.³⁶

Yukarıdaki gelişmeler bağlamında değerlendirildiğinde, timar sistemindeki değişimin bir bozulma değil, yeni şartların meydana getirdiği bir zorunluluk olduğu görülmektedir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda timarlar, Anadolu'da artık ehliyetli ve ehliyetsiz olmalarına bakılmaksızın isteyen herkese veriliyordu. Zeâmet ve timar sistemi değişime uğradıktan sonra eski faydası sağlanamamış ve ziraî-askerî sahada bir yıkım meydana gelmişti. Özellikle timarların kadı, naip ve cebeli tahsildarı arzları ile verilmesi, XVII ve XVIII. yüzyılda, bunların sırf kazanç sağlamak isteyen ayân-ı vilâyet ve ricâl-i devletin eline geçmesine neden olmuştu. Böylece timar ve zeâmetler el değiştirmiş ve eski önemini kaybetmişlerdi.³⁷ Bu durum ise, devlet otoritesinin gittikçe zayıflamasına ve sipahilerin dirlik topraklarını kendi mülkleri gibi tasarruf etmeye başlamalarına neden olmuştu. Hatta bu kişiler toprağı başkalarına devredebilmekte, icâr veya iare edebilmekte, vergilerini ise iltizama verebilmekteydiler. Kendileri artık sefere gitmedikleri gibi, cebeli beslemek yerine, devlete çok gülünç bir meblağ (50 kuruş) ödüyorlardı. Timar sistemini uygulayan devletlerde, timar ve zeâmet sahibinin toprak üzerindeki yetkilerini sınırlandırma yolundaki gelişim, Osmanlı Devleti'nde ters yönde işlemeye başlamıştı.³⁸ Ayrıca savaşlarda ateşli silahların kullanılmasının yaygınlaşması, piyade askerinin önem kazanması, buna mukabil ücretli asker sayısının arttırılması, dirlik olarak tahsis edilen gelirleri nakdî gelire dönüştürme çabaları sonucunda sistem zayıflamaya başladı. Gerek askerî ve gerekse malî yönden klasik özellikleri değişmeye başlayan timar sistemi, taşrada

³⁴ *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, Kitâb-ı Müstetâb*, Yay. Yaşar Yücel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. XXV, s. 15-17.

³⁵ Halil Cin, *Mirî Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*, 2. Baskı, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1987, s. 74. Halbuki Koçi Bey'e göre, timarlı sipahilerle yeniçeri ocağı birbirini tamamlayan iki unsur idi. XVII. yüzyıl ortalarında timarlı ordusunun zayıflaması nedeniyle yeniçerilerin sayısının artması ve kalitenin düşmesinin bu dengeyi bozduğu, paralı askerlerin sayısının artmasının ise fayda yerine zarar vereceğine dikkat çekmekteydi. Şayet bu yönde tedbirler alınırsa, eskiden olduğu gibi cephede büyük başarılar elde edileceğini söylemekteydi. "... Geçmişteki büyük pâdişahlar, altı bölük halkını, yeniçeri ocağı ile, yeniçeri tâifesini, altı-bölük halkı ile, ve bu iki tâifeyi zeâmet ve timar askeri ile zaptederlerdi. Şimdi timar erbabı tamamen yok oldu. Askerlik yeniçeri ve sipâhilere kalıp, her biri birer dev oldu. Eğer pâdişah hazretleri alâka gösterirlerse iş kolay olur. Zeâmet ve timar evvelce olduğu gibi tamamlansa, ulûfeli asker de mümkün olduğu kadar azaltılsa, Allah'ın izniyle âlem düzene girip, Saltanat-ı âliyye eskiden olduğu gibi parlar. Ve İslâmın kılıcı üstün gelir. Din düşmanları kavra uğrar. Asker çokluğu fayda vermez. Az ve öz, itaatlı gerek..." Görüceli Koçi Bey, *age*, s. 51- 52.

³⁶ Üçok, "Osmanlı Devleti Teşkilâtında Timarlar", s. 91.

³⁷ Özkaya, *age*, s. 94.

³⁸ Üçok, "Osmanlı Devleti Teşkilâtında Timarlar", s. 91; Cin, *Mirî Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*, s. 74- 75.

askerî ve siyasî bir sınıf olarak sipahilerin çökmesine ve timar alanlarının mukataa haline getirilerek, yerini iltizam ve malikâne gibi uygulamalara bırakmasına neden oldu.³⁹

1683 Viyana Kuşatmasında alınan ağır yenilgi ve akabinde imzalanan Karlofça Antlaşması da, Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası olmuştu. Çünkü yüz yıldır durgunluk içerisinde olduğu düşünülen Osmanlı İmparatorluğu bu savaşla bir “gerileme”, “dağılma” ve nihayet “çöküş” sürecine girmişti.⁴⁰ Özellikle timar ve devşirme sistemlerinin değişmesine bağlı olarak toprak idaresinin bozulması, devleti büyük bir toplumsal ve ekonomik buhrana sürüklemişti. Tüm bu siyasî, idarî, toplumsal ve malî gelişmeler iltizam uygulamasının yeni bir modeli olan malikâne uygulamasının zeminini hazırlamıştı. Bu çalışmada, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Kamil Kepeci (Baş Mukataa Kalemî)⁴¹ 5040 numarada kayıtlı olup 23 Cemazeyilevvel 1108/ 18 Aralık 1696 tarihindeki kayıtları ihtiva eden bir mukataa defteri değerlendirilmiştir. Söz konusu defterdeki verilerden hareketle Osmanlı maliyesinde yeni bir iç borçlanma yöntemi olan malikâne uygulaması dâhilinde satışa çıkarılan ilk haslar tasnif edilerek incelenmiştir.

Malikâne Sistemine Geçiş ve Timar Alanlarının Mukataalaştırılma Süreci

Malikâne, Arapça “mülk sahibi”, “bey”, “hükümdar” ve “tasarruf eden” anlamına gelen mâlik⁴² kelimesiyle Farsça – âne ekinden türetilmiş bir kelimedir.⁴³ Osmanlı maliyesinde malikâne sistemi, mukataaların ve Hazine-i Âmire’ye bağlı gelir kaynaklarının ömür boyu tasarruf etme yetkisiyle özel kişilere satılması esasını gerektirmekteydi.⁴⁴ Mukataayı işletme hakkını elde eden kişi merkezî hazineye önce “muaccele”⁴⁵ adı verilen yüklü bir para

³⁹ Aydın, “Timar Sisteminin Kaldırılması Süreci”, s. 71- 72.

⁴⁰ Mert Can Erdoğan, “Osmanlı Taşrasında Kriz ve Dönüşüm: XVIII. Yüzyıl’ın İlk Yarısında Şam Bağdat ve Musul Eyaletleri”, *I. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu Bildirileri*, 2, (2014), s. 199.

⁴¹ Mukâataacı-yı Evvel Kalemî de denilen bu kalem muhtemelen XVI. yüzyılın ortalarında kurulmuştur. Hazine-i Amire kâtipleri içerisinde mukâataa-i evvel unvanlı bir görevliye rastlanması bu büronun hazineye bağlı olarak kurulduğunu akla getirmektedir. Ayrıca Osmanlı tarihlerinde de başmukâataacı tabiri 1585 yılındaki bir tayin dolayısıyla zikredilmektedir. Bu büronun bir kalem olarak teşkilatlanması ve görevlerinin belirlenmesi ise muhtemelen XVII. yüzyılda gerçekleşmiş olmalıdır. Bu kalem özellikle Rumeli’deki Filibe, Tatarpazarı ve civarında pirinç ekilen yerlerin mukataaları, Üsküb ve Kıratova madenleri mukataaları, Semendire bölgesindeki İstarı Eflâk mukataaları, Vidin, İbrail, Niğbolu, Kili, Varna, İsakça, Tulça, Maçin, Ahyolu ve civarı mukataaları gibi Tuna nehri kenarındaki bütün iskele ve tuzlaların mukataa hesaplarını kontrol eder, bu mukataalar hakkında çıkan emir ve nizamların kayıtlarını tutardı. Ayrıca bazı satılmış olan esham kayıtları ile mukataaları iltizam edenlerin tatbik mühürleri de bu kalemde muhafaza edilirdi. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 108, İstanbul, 2010, s. 160; Feridun Emecen, “Başmukâata Kalemî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul, 1992, s. 135; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984, s. 352.

⁴² Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 6. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996, s. 1260.

⁴³ Mehmet Genç, “Malikâne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVII, Ankara 2003, s. 516.

⁴⁴ Ahkâm ve berat kayıtları incelendiğinde malikâne sistemi öncesinde mukataaların “bervech-i te’bid” yani ömür boyu iltizama verildiği görülmektedir. Malikâne öncesinde böyle bir uygulamanın ne zaman başladığı konusunda kesin bir bilgi olmasa da, berat ve nişan kayıtlarından anlaşıldığına göre H. 1105 / M. 1694 tarihinde yani malikâne uygulamasından önce ömür boyu bervech-i te’bid iltizamların verildiği görülmektedir. Örneğin, “*Aydın Sancağı’nda İnegöl ve Alaşehir hasları mukataası, Mart 1105 başından itibaren senelik 30.000 akçe malı Hazine-i Amire’ye teslim olunmak üzere bervech-i te’bid şikk-ı evvel defterdarı İsmail Paşa’ya deruhde edilmişti. İsmail Paşa tarafından, 1106 senesinde hazineye herhangi bir ödemenin yapılmadığı kayıtlarda tasrih edilmiş ve bu mukataa da malikâne olarak bir başkasına furuht olunmuştu.*” (BOA) Başbakanlık Osmanlı Arşivi (MAD) Maliyeden Müdevver Defterler, (BOA. MAD.), 3423/23, 27 Ocak 1695 (1106.C.11). Nakleden: Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 20. Çalışmamızın tamamında, hicri tarihlerin miladi tarihe çevrilmesinde Türk Tarih Kurumu’nun resmi web sayfasında yer alan “Tarih Çevirme Kılavuzu” kullanılmıştır. Bkz. www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/ (Erişim: 29 Haziran 2018).

⁴⁵ Mirî yani devlete ait iltizam (malikâne) ve mukataattan ve taksitle satılan emlaktan peşin olarak alınan paraya verilen isimdir. Ayrıca mirî arazinin ve yine bu hükümda olan arazi-i mevkufe-i gayr-i sahihanın tasarruf hakkı

ödemekte ve her yıl da “mal”⁴⁶ olarak adlandırılan küçük bir meblağı, yıllık vergi halinde hazineye yatırılıyordu.⁴⁷ Bunlara karşılık mukataanın gelirleri, hayatta olduğu sürece malikâneceye ait oluyordu. Devlet sadece malikânececinin ölümü üzerine o mukataayı yeniden kendisine alabilecek ve bu durumda isterse yeniden bir başkasına satabilecekti.⁴⁸ Böylece sistem hem devletin acil para ihtiyacını, hem de yıllık olağan giderlerini finanse etme amacını taşımaktaydı. Muaccelle meblağları, daha önceki iltizam uygulamasında olduğu gibi açık arttırmalarda oluşuyor, mal meblağları ise devlet tarafından belirleniyordu.⁴⁹

Devlete ait gelirlerin yaklaşık % 50’sini meydana getiren mukataalar için 1695 yılında yürürlüğe giren malikâne sistemi, ilk olarak köy ve mezra gibi düşük senelik hâsılatlı yerlerin⁵⁰ satışından başlanarak kısa sürede çok hızlı bir gelişme kaydetmiştir. Zira sistemin uygulamaya konulduğu tarihten iki yıl sonra, malikâne sistemi, orta ve yüksek rütbeli askerî sınıf mensuplarına tahsis edilmiş olan ve timar alanları içerisinde yer alan has gelirlerine de şamil kılındı.⁵¹ Bir vergi kaynağının malikâne olarak satılabilmesi için onun bir mukataa statüsünde olması, yani merkezî hazineye ait sayılan gelir kaynakları arasında yer alması gerekiyordu. Mülkiyeti ve işletmesi devlete ait olan mukataalar da havâss-ı hümâyûna dâhil olan yani timar alanları dışında kalan gelirlerdi. Ancak XVII. yüzyıl boyunca meydana gelen gelişmeler devlet maliyesini büyük bir buhran içerisine düşürmesi ve devletin bel kemiğini oluşturan timar sisteminin bozulmasıyla birlikte timar alanları mukataaya dönüştürülmeye başlanmıştır. Timar alanlarının mukataalaşması ise, has, zeâmet ve timar adlı dirliklerden elde edilen ve mahallinde tahsis olunan gelirlerin zamanla merkezî hazine gelirleri arasına dâhil edilmesi anlamına gelmekteydi.⁵²

Timar alanlarının mukataalaştırılması sürecinin başlangıcı hakkında kaynaklarda farklı tarihler olduğu görülmektedir. M. Ziya Karamursal, III. Mehmed döneminde (1595-1603)

karşılığında peşin olarak verilen nakdî bedele de “muaccelle” denilmekteydi. Mehmet Zeki Pakalın, “Muaccelle”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983, s. 550. Muaccelenin miktarı, tarafların kıyasıya rekabet ettiği müzayedelerle (açık arttırma) belirlenmekteydi. Murat Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batı’da İş Ortaklıkları Tarihi*, Çev: Şehnaz Layikel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 141.

⁴⁶ Osmanlı maliye literatüründe malikânececinin sahip oldukları malikâneler için her yıl ödeyeceği yıllık vergidir. Hazine defterlerinde “mal” olarak tabir edilen bu vergilerin miktarı malikâne uygulamasından önce, normal olarak mültezimler arasındaki rekabetle belirlenirdi. Mukataanın durumuna ve rekabetin şartlarına göre seneden seneye artar veya eksilirdi. Ancak mukataalar malikâne haline geldikçe “mal”lar, devlet tarafından belirlenen değişmez ve katî rakamlara dönüşmüştür. Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesi’nde Malikâne Sistemi”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinleri/ Tartışmalar*, 8- 10 Haziran, Ed. Osman Okyar, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973, s. 253.

⁴⁷ Bu devir işleminde, maktû’ hale getirilen yıllık gelir ve kalemiye resminin üç taksit halinde ödenmesi şartı esas alınıyordu. “... *Memâlik-i mahrûsede vâki’ mâlikâne deruhde olunan mirî mukâta’ât ve kurâ ve mezârî’in hazîne-i âmirî defterlerinde mukayyed olduğu ve vâlî ve muhassıl ve voyvodalara viregeldikleri mâl-ı maktû’u her ne ise mâl-ı mirî ve mu’tad üzere kalemiyyesine kesr-i noksân gelmemek üzere viregeldikleri mahalle senesi dâhilinde üç taksit ile beher sene teslim eyleyüb...*” (BOA) Başbakanlık Osmanlı Arşivi (KK) Kamil Kepeci, (BOA. KK.), 5040/36, 6 Nisan 1699 (1110.Ş.5).

⁴⁸ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat’a Mali Tarih)*, Alan Yayınları, İstanbul 1986, s. 33.

⁴⁹ Murat Çizakça, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İç Borçlanmanın Evrimi (XV. Yüzyıldan, XIX. Yüzyıla)”, *Osmanlı*, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 224. İltizam sisteminde mukataa deruhde edebilmek için yıllık gelirinde bir artış yapmak, malikâne sisteminde ise uygulamanın başlangıç tarihinde ilgili mukataanın yaklaşık iki veya üç yıllık kârının karşılığı olan muaccellesini ödemek gerekmekteydi. Burada bahsi geçen kâr, ilgili mukataanın kârı değil, malikânececinin hazineye ödediği yıllık bedel ile mukataanın yıllık toplam geliri arasındaki farktır. Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI- XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, s. 154.

⁵⁰ Devletin malikâneye konu olan mukataaların büyüklüğünü bu şekilde sınırlandırmasının en önemli nedeni, sistemin yeni kurulmuş olması dolayısıyla riskin en aza indirgenmesi isteği idi. Çizakça, *age*, s. 150.

⁵¹ Özvar, *age*, s. 24- 25.

⁵² Y. Cezar, *age*, s. 34.

Macaristan ile yapılan savaşlar neticesinde merkezî hazinede yeterli para kalmaması üzerine o zamana kadar mahlûl oldukça istihkak erbabına satılan timar ve zeâmetlerin hazinece alikonularak sarraf ve mültezimlere satılmaya başlandığını belirtmektedir.⁵³ Abdurrahman Vefik Sayın, bu uygulamanın III. Murat zamanında (1574-1595) başladığını belirtmektedir.⁵⁴ Mustafa Nuri Paşa, H. 1000 (M. 1592) yılına gelinceye kadar yaklaşık 100.000 atlı birliğe sahip olan timar ve zeamet erbablarının ve bunların cebelileri olarak çok becerikli ve etkin bir güç olduğunu, ancak bu gücün sonradan sayılarının düşürüldüğünü ifade etmektedir. Timar sisteminin bu şekilde bozulmasına sebep olarak ise, çok sayıdaki verimli timar ve zeâmetlerin boşaldıkça devlet (mirî) tarafından alınıp mirî mukataalar arasına sokulmuş olmasını göstermektedir.⁵⁵ Baki Çakır ise, H. Ramazan 987/ M. Ekim 1579 tarihinden başlamak üzere mensuh timar kayıtlarının görüldüğünü, Midilli Adası'ndaki Müsellemân-ı Mensûh mukataasının H. gurre-i Ramazan 975/ M. 29 Şubat 1568'de Mart başından yeni tahvil ile iltizama verildiğini, bir tahvilin üç yıllık bir süreyi kapsadığı göz önüne alındığında, timar alanlarının mukataalaştırılmasının I. Süleyman dönemine (1520-1566) kadar gittiğini ifade etmektedir.⁵⁶

Timar sahalarının mirî mukataalara dönüştürülmesinin temel amacı, merkezî hazineye gelir sağlamak olduğundan, geliri yüksek zeâmet ve timarlar boşaldıkça hak sahiplerine verilmeyip mirî mukataalar adı altında hazine hesabına zapt edilip her yıl mültezimlere verilerek iltizam bedeli olarak alınan paralar, gelir yazılmaya başlanmıştır.⁵⁷ Devletin bu uygulamadan bir başka amacı da ordudaki ulufeli asker sayısının çoğalmasından⁵⁸ dolayı artan maaş ödemelerini yapabilmektir. Bunun en tabii yolu da eskiden timar sipahisine dirlik teşkil eden toprakların gelirlerini merkezî hazineye aktarmaktır.⁵⁹ XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mukataalaştırma yöntemi sadece timar alanlarıyla sınırlı kalmayıp beylerbeyi, sancakbeyi gibi ümeranın hasları da zamanla kaldırılarak mirî mukataalara dâhil edilmeye başlamıştır. Böylece merkezî otorite, devletin gelirlerini arttırmak amacıyla arazi ve yerel yöneticilere ait diğer gelir kaynaklarını mukataaya dönüştürerek merkezî hazinenin kontrolüne almaktaydı.⁶⁰

⁵³ Ziya Karamursal, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 8.

⁵⁴ Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavâidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, T.C. Maliye Bakanlığı, Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 292.

⁵⁵ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, III-IV, Sad. Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 124.

⁵⁶ Çakır, *age*, s. 42.

⁵⁷ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, I-II, Sad. Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 162.

⁵⁸ Timarların valiler, saray halkı ve çevresi tarafından gasp edilmesinden dolayı timarlı sipahi sayısı gittikçe azalırken, buna mukabil ulufeli asker sayısında önemli ölçüde artış göstermeye başlamıştır. Koçi Bey bu hususu şöyle dile getirmektedir: "... nice yüz yıl evvel fetholunmuş köyleri, tarlaları birer yolunu bulup, kimini paşmâlık ve kimini arpalık, kimini mülk olarak verdirib, kendileri tamamen doyduktan sonra her biri adamlarına nice timar ve zeâmetler verdirip, kılıç erbâbının dirliklerini kestiler..." Görüceli Koçi Bey, *age*, s. 22.

⁵⁹ Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Doktora Tezi'nin 50. Yılı (1942-1992), Eren Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 86.

⁶⁰ Çakır, *age*, s. 44. Koçi Bey bu durumu şiddetli bir şekilde tenkit etmektedir: "... Padişah hasları ve mukataalar ki, - Devlet hazinesidir- vezir-i âzam Rüstem Paşa, çalıştığını göstermek için şeriata aykırı olarak iltizâma verdi. İltizâmı, nâmuslu emînler kabul etmediklerinden, namussuz, fâsik yahudi emînler eline girerek mukataa ve pâdişâh Has' ı olan köylerin mahv ve harab olmasına sebep oldu..." Görüceli Koçi Bey, *age*, s. 69. Aynı eleştiriyi Mustafa Nuri Paşa da yapmaktadır: "...Bundan başka bir de, gerek havassı hümayun ve gerek vezirler ve emîrler has ve zeâmetleri gelirleri, emînleri ile toplatılır iken, Rüstem Paşa, padişah haslarını iltizama vermek gibi yıkıcı bir bid'at icad ederek, bu biçimde iltizama verme işi git gide vezirler ve emîrler has ve zeâmetlerine, evkaf arazisine ve hattâ timarlara dek vardı..." Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, I-II, s. 136.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin klasik dönemindeki timar sistemine göre; dirliklerden elde edilen gelirlerin merkezî hazineye aktarılmasından önce bazı yükümlülükler karşılığında, mahallinde timar sahiplerine tahsis edilmesi o dönemin şartları gereği idi. Fakat XVII. yüzyıldan itibaren timar sisteminin bir değişim ve dönüşüm içerisine girmesi, değişen dengeler nedeniyle istihdam edilen insan sayısı ve artan kapıkulu teşkilatı, merkezî hazinenin ek kaynak gereksinimini arttırmıştır. Bu durum, özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren, timar alanlarının yavaş yavaş merkezî hazine gelirleri arasına katılması sürecini hızlandırmıştır.⁶¹

Hasların Malikâne Olarak Satışa Çıkarılması

Malikâne sistemine geçiş tarihi olan 1695 yılından itibaren Osmanlı idaresi hem doğrudan ve dolaylı olarak kontrol ettiği havâss-ı hümayûn dâhilindeki mukataaları hem de havâss-ı hümayûna dâhil olmayan hâss-ı vüzerâ ve ümerâ ile ocaklık⁶² olan mukataaları malikâne olarak satmıştır. Merkezî hazineye doğrudan veya dolaylı olarak bağlı olmayan has veya ocaklık halindeki mukataaların malikâne olarak satışları, malikâne sisteminin uygulamaya konulduğu tarihten yaklaşık 2 yıl sonra başlamıştır. 18 Cemaziyelâhir 1108 /12 Ocak 1697 tarihli bir fermanla⁶³ birlikte, vezir-i azam, vezir, beylerbeyi, paşa, sancakbeyi, kapudan, yeniçeri ağası ve saray halkına ait olan hasların malikâne olarak satışına başlandı.⁶⁴ Böylece eskiden beri sistemin içerisinde yer alan mültezimler, bir örf yetkilisi olarak klasik kapıkulu mensuplarının yanında yeni bir unsur olarak yer almaya başlamışlardır.⁶⁵

Hasların malikâne olarak satışına izin veren bu fermana göre; “*Vüzerâ-yı izâm ve selâtîn-i kirâm hazerâtı ve sâirlerinin mutasarrıf oldukları havâs*” bundan sonra taliplilerine malikâne olarak satılabilecekti. Ancak, bu haslardan bazıları malikâne olarak satılsa bile yine has olma özelliğini devam ettirecekti. Bu malikâne haslarda hâsılat doğal olarak hazineye muacceleyle ödeyen malikâneciye aitti. Fakat “mal” adı verilen yıllık ödentiler has mutasarrıfına tahsis olunmaktaydı. Has mutasarrıfları ise yılda dört taksit halinde “mal” larını malikâne sahibinden alacaklardı. Bunlara “mal” ile birlikte ayrıca “mal”ın % 16’sı oranında bir “kalemiyye” ödemek gerekiyordu ki son düzenlemeyle bu oran % 20’ye yükseltiliyordu.⁶⁶

Ancak 23 Cemazeyilevvel 1108/18 Aralık 1696 tarihli bir arzda⁶⁷ Anadolu ve Rumeli Eyaletleri’ndeki sancaklarda bulunan bazı hasların bu tarihten önce malikâne olarak satılan

⁶¹ Eftal Şükrü Batmaz, “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, *Osmanlı*, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 252.

⁶² Tersane-i Âmire giderlerine veyahut bir kale mustahfızlarının ya da bir şehiryerli neferlerinin gündelik maaşlarına karşılık olarak tahsis edilmiş olan birkaç köy veya bir kazanın hâsılat-ı öşriyesi ve örfiyesine denir. Bunlar da aynen dirlikler gibi yönetilir ve gelirleri tahsis edildiği yere harcanır. Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, I-II, s. 137.

⁶³ “*Vüzerâ-yı izâm ve selâtîn-i kirâm hazerâtı ve sâirlerinin mutasarrıf oldukları havassın dahi malları eshâbına virilmek üzere sâir mukataat gibi muaccele ile tâlibi olanlara fûrûht olunmak fermân-ı âlileri buyrulmağla*, bu ana gelince fûrûht alınan hasların malının her bin gurusda yüz altmış gurus kalemiyye virilmek üzere virilen malikâne berevâtında şerh virilmişdi. Lâkin havass mutasarrıflarının kethüdâ ve sâir kapu halkının avâidi için her bin gurusından ikişer yüz gurus kalemiyye virilügeldeğinin ihbâr ve iddea itmeleriyle, fi-maa-ba’ad muaccele ile malikâne virilen hasların hass olduğu müddetde malının her bin gurusından iki yüz gurus kalemiyye virmek üzere malına zamm ve dört taksit ile be-her sene mutasarrıf olanlara edâ ve teslim eyleyüb temessük almak şartıyla virilen malikâne berevâtı şerh virmek üzere mahalline kayd için telhîs olundıkda, mücibince mahalline kayd olunmak fermân-ı âli buyrulmağın, asıl fermânı Başmuhasebe’de hıfz ve Haslar Kalemi’ne dahi mahalline kayd olunub, fi-maa-ba’ad malikâne virilen sûret mücibince işbu mahalle kayd olındı. Fi 17 C Sene 1108.” Y. Cezar, *age*, s. 313’den naklen, *BOA. KK.*, 3080/3; *BOA. KK.*, 3085/1.

⁶⁴ Özvar, *age*, s. 37- 38.

⁶⁵ Batmaz, *agm*, s. 252.

⁶⁶ Y. Cezar, *age*, s. 42.

⁶⁷ “*Mallarını sahiblerine virmek üzere sâir mukâta’ât gibi mu’accele ile tâlib olanlara fûrûht oluna. Sâdir olan hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn-ı seniyyem mücibince baş muhasebeye kayd oluna.*” *BOA. KK.*, 5040/30, 18 Aralık 1696 (C.A.1108. 23).

diğer mukataalar gibi bir muaccele bedeli ile satışa çıkarıldığı görülmektedir. Bu hasların isimleri, buldukları sancaklar ve satış bedelleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

**Tablo: 1- Malikâne Uygulaması Sonrası Satışa Çıkarılan İlk Haslar
(23 Cemazeyilevvel 1108/ 18 Aralık 1696)⁶⁸**

Sancağın Adı	Hassın Adı	Akçe
Tırhala Sancağı	Kolcubaşı ⁶⁹ Hassı	6.275
Kocaeli Sancağı	Hassa Mimarbaşı ⁷⁰ Hassı	9.687
Sivas Sancağı	Sağırıcı ⁷¹ Hassı	5.800
Tırhala Sancağı	Kapıcıbaşı ⁷¹ Hassı	19.574
Tırhala Sancağı	Küçük Mirahur Ağa ⁷² Hassı	17.214
Tırhala Sancağı	Harc-ı Hassa İstanbul Emîni ⁷³ Hassı	14.219
Tırhala Sancağı	Hazine-i Amire Defterdarı Hassı	133.194
Tırhala Sancağı	Mir-i Alem ⁷⁴ Hassı	19.312
Tırhala Sancağı	Hazine-i Amire Defterdarı Hassı	13.719

⁶⁸ BOA. KK., 5040/30-31, 18 Aralık 1696 (108.CA.23).

⁶⁹ Devlet gelirlerine zarar gelmesini önlemek ve kaçakçılığa meydan vermemek için geçit noktalarını gözetleyen veya denizlerde kaçakçılar peşinde dolaşan bekçiler ve memurların başındaki görevliye verilen unvandır. Karamursal, *age*, s. 136.

⁷⁰ Osmanlılarda yapı işleriyle görevli Hassa Mimarları Ocağı'nın başındaki görevliye verilen unvandır. Bu kişiye ayrıca *Mimar Baş*, *Mimar Ağa* ve *Sermi 'mârân-ı Hassâ* da denilmektedir. Devletin kuruluşundan itibaren saray ve devlet inşaatlarında mimarlara görev verildiği bilinmektedir. Hassa Mimarları Ocağı muhtemelen İstanbul'un fethinden sonra kurulmuş olmalıdır. Sarayın birün kısmından sayılan ocak teşkilatta şehremini bağlıydı. Şerafettin Turan, "Mimarbaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXX, İstanbul 2005, s. 90.

⁷¹ Osmanlı sarayının dış yani bâb-ı hümayûn adı verilen kapısıyla orta kapısını bekleyen kapıcıların büyük zâbitine verilen unvandır. Fatih Sultan Mehmed zamanında bir, on altıncı yüzyılın ortalarında dört ve aynı yüzyılın sonlarında on, on yedinci yüzyılın başlarında on üç ve ortalarında on iki, on sekizinci yüzyılın ilk yarısında altmış ve sonlarında yüz elli kapıcı bulunmaktaydı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 404; Abdülkadir Özcan, "Kapıcı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 346.

⁷² İstabl-ı Âmire denilen ve Osmanlılarda saraydaki hayvanlarla ilgilenmesi için kurulan teşkilatın başında bulunan *Mirahur-ı Evvel* adı verilen görevlinin yardımcısına verilen unvandır. Bunun görevi, ahır halkıyla arabacıların idarelerine bakmak, seferde iç oğlanlarına at verip, padişah ve saray arabacılarını muhafaza ettirmektir. Pakalın, "Mirahur-ı Sani", *age*, C. II, s. 542.

⁷³ Emanetle yönetilen İstanbul, Galata, Gelibolu, Edirne ve Bursa gibi şehirlerde bulunan *harc-ı hassâ emînleri*, Osmanlı saraylarının yiyecek ve giyecek giderlerini, aylıklarını, saray için çalışan bazı meslek sahiplerinin ücretlerini, emeklilerin emeklilik maaşlarını ve giderleri hazine tarafından karşılanan cami ve mesitlerdeki görevlilerin maaşlarını ödemekle görevliyidiler. İstanbul harc-ı hassâ emîni sonraları şehremini olmuştur. Halil Sahillioğlu, "Emin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XI, İstanbul 1995, s. 112.

⁷⁴ Osmanlılarda hem sancaktar hem de mehterhâne bölüklerinin amirine verilen isimdir. Arşiv kaynaklarında "Emîr-i âlem-i dergâh-ı âlî" ve "Emîr-i âlemlik-i hâssa" olarak geçer. Erhan Afyoncu, "Mir-i Alem /Osmanlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXX, İstanbul 2005, s. 124.

Paşa Sancağı	Topçubaşı Ağa Hassı	6.000
Hüdavendigâr Sancağı	Şikk-ı Sani Defterdarı Hassı	11.931
Hüdavendigâr Sancağı	Şahincibaşı ⁷⁵ Hassı	10.000
Hüdavendigâr Sancağı	Atmacacıbaşı ⁷⁶ Hassı	7.200
Niğbolu Sancağı	Kapıcıbaşı Hassı	19.980
Niğbolu Sancağı	Kapıcıbaşı Hassı	19.999
Niğbolu Sancağı	Kapıcıbaşı Hassı	19.855
Niğbolu Sancağı	Büyük Mirahur Hassı	6.361
Niğbolu Sancağı	Kapıcılar Kethüdası ⁷⁷ Ağa Hassı	4.000
Niğbolu Sancağı	Çakırcıbaşı ⁷⁸ Hassı	8.177
Silistre Sancağı	Yeniçeriler Ağası Hassı	58.413
Silistre Sancağı	Arpa Emni Efendi Hassı	10.407
Silistre Sancağı	Kapıcılar Kethüdası Hassı	12.867
Vize Sancağı	Ulufeciyânbaşı ⁷⁹ Hassı	15.000
Vize Sancağı	İstabl-ı Âmire Kethüdası Hassı	5.130
Çirmen Sancağı	Matbah Emni Efendi Hassı	7.380
Paşa Sancağı	Hazine-i Âmire Defterdarı Hassı	21.000

⁷⁵ Osmanlı sarayının Birun denilen dış hizmetlilerinden olan ve avcı kuşlardan şahinlerin bakımıyla görevli bulunan şahincilerin âmiri durumundaki şahincibaşı önde gelen şikk ağalarındandır. Kendisi ayrıca padişahın yakınında yer alan rikâb-ı hümayûn ağalarındandır. Abdülkadir Özcan, “Şahincibaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 277.

⁷⁶ Osmanlı sarayında şikk ağalarından birisi olup, Hassa atmacacılar cemaatinin âmirine verilen isimdir. Bu kişinin başlıca görevi, imparatorluğun belli yerlerinden gönderilen avcı kuşlarının bakımını yapmak ve padişahla birlikte sürekle avlarına çıkmaktır. Abdülkadir Özcan, “Atmacacıbaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul 1992, s. 82.

⁷⁷ “Kethüdâ-yı Bevvâbîn” de denilen kapıcılar kethüdası, sarayın bâb-ı hümayûn ve orta kapısını bekleyen bütün kapıcıların amirine verilen isimdir. Padişah ile sadrazamın görüşmesine aracılık ederdi. Uzunçarşılı, *age*, s. 392.

⁷⁸ Osmanlı sarayında av işleriyle uğraşan yüksek rütbeli görevlilerden çakırcıların ve şikk ağalarının amirine verilen isimdir. Çakırcılar, padişah ava gittiğinde ellerinde ava alıştırılmış doğan türünden büyük, yarıcı çakır kuşlarını tutarlar ve av için kullanırlardı. Abdülkadir Özcan, “Çakırcıbaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, İstanbul 1993, s. 189.

⁷⁹ Altı bölük halkı da denilen kapıkulu süvarilerinin orta bölüklerinin yahut sipah ve silahdâr bölükleri dışındaki dört bölük (bölükât-ı erbaa) halkının ilk iki bölüğünün âmirine verilen isimdir. Abdülkadir Özcan, “Ulufeciyân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XLII, İstanbul 2012, s. 126.

Paşa Sancağı	(.....) ⁸⁰ Hassı	20.000
Selanik Sancağı	Mirahur-ı Evvel Tasarrufunda? Hassı	10.000
Selanik Sancağı	Gureba-i Yemin Ağası ⁸¹ Hassı	10.000
Selanik Sancağı	Kapıcıbaşı Hassı	19.000
Köstendil Sancağı	Hazine-i Âmire Defterdarı Hassı	41.217
Köstendil Sancağı	Çaşnigir Başı ⁸² Hassı	16.297
Köstendil Sancağı	Ulufeciyân-ı Yemîn Ağası ⁸³ Hassı	15.000
Paşa Sancağı	Hazine-i Âmire Defterdarı Hassı	11.000
Kocaeli Sancağı	Kuyumcubaşı ⁸⁴ Hassı	7.300
Gelibolu Sancağı	Hekimbaşı Hassı	20.958
Hüdavendigâr Sancağı	Etmekçibaşı ⁸⁵ Hassı	9.883
Kocaeli Sancağı	Simkeşbaşı ⁸⁶ Hassı	6.000
Vize Sancağı	Hayme-i Hassa Mehterbaşısı Hassı	3.000
Niğbolu Sancağı	Kürkçübaşı ⁸⁷ Hassı	6.000

⁸⁰ Defterde hassın adı yazmamaktadır.

⁸¹ Galata, İbrahim Paşa ve Edirne Saraylarından çıkanlar ile savaşlarda fevkalade yararlık gösteren yabancılar ve yeni Müslümanlardan oluşturulan iki süvari bölüğünden birinin amirine verilen isimdir. Bu tabir “sağ garipler” manasına gelmekteydi. Pakalın, “Gureba-i Yemîn”, *age*, C. I, s. 681.

⁸² Osmanlı sarayında sofrta hizmetlerini gören çaşnigirlerin amirine verilen isimdir. Bu görevli arşiv belgelerinde “Serzevâkîn-i Hassa” olarak da geçer. Padişah yemek yemeden önce yiyeceğin tadına bakmak ve yemekle görevliydi. Bu ise, yemeğin tadına bakmaktan ziyade yemeğe zehir katılıp katılmadığı anlamak ve padişahın zehirlenmemesini temin etmek içindi. Pakalın, “Çaşnigirbaşı”, *age*, C. I, s. 331.

⁸³ Kapıkulu süvarisini teşkil eden atlı bölüğün “Ulûfeciyan” adı verilen bölüğün ikisinden birincisinin amirine verilen addır. İkinci bölük ise “ulûfeciyan-ı yesâr” olarak adlandırılırdı. Sağ ulûfeciler anlamına gelmektedir. Bu ismi taşımaları, harp esnasında aldıkları mevkiden ileri gelmekteydi. Ulûfeciyan-ı yemîn ağası harpte vezir-i azam ile devlet erkânını korumakla yükümlüydü. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması ile (1826) bunlar da tarihe karışmıştır. Pakalın, “Ulûfeciyan-ı Yemîn”, *age*, C. III, s. 550.

⁸⁴ Sarayın elmas ve emsali takıları imal ve tedarik edenlere verilen addır. Önceleri Türklerin yaptıkları bu görevi sonraları Ermeni sanatkârlar yapmışlardır. Kuyumcubaşılar bu unvanlarını yaldızlı ve büyük harflerle cemeânlarına yazdırırlar ve bu sayede çok para kazanırlardı. Pakalın, “Kuyumcubaşı”, *age*, C. II, s. 334.

⁸⁵ Osmanlı ordusunda askerlerin ekmek ihtiyacını iltizam suretiyle üzerlerine alanlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Bu kişilerin yaptıkları fenalıklar yüzünden 1863 yılında ekmek işi levazım idaresine bırakılmış ve ekmekçibaşılık tarihe karışmıştır. Pakalın, “Ekmekçibaşı”, *age*, C. I, s. 569.

⁸⁶ Simkeş, “sırma çeken sanatkâr” anlamına gelmektedir. Osmanlılarda devlet emrindeki altın, gümüş ve sırma işçilerinin topluca çalıştığı yere de “simkeşhane” denilmekteydi. Osmanlı sarayında bulunan ve ehl-i hiref adı verilen esnaftan birisi olan ve belgelerde “cemaât-ı simkeşân-ı hâssa” olarak geçen simkeşlerin başı “sersimkeş” olarak adlandırılırdı. Bu görevli, sarayın sırma ve kılaptan ihtiyacını sağlardı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, “Simkeşhane”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVII, İstanbul 2009, s. 211- 213.

Paşa Sancağı	Taşra Hazinedârbaşı Hassı	6.575
Gelibolu Sancağı	Helvaciyân ⁸⁸ Hassı	5.675
Vize Sancağı	Cebecibaşı ⁸⁹ Hassı	7.266
Çirmen Sancağı	Cebecibaşı Hassı	3.900
Vize Sancağı	Nakkaşbaşı ⁹⁰ Hassı	4.404
Vize Sancağı	Terzibaşı Hassı	3.405
Çirmen Sancağı	Çalıcı Mehterbaşı Hassı	5.000
Çirmen Sancağı	(...) Hassı	16.000
Paşa Sancağı	Sipahiler Ağası ⁹¹ Hassı	16.503
Vize Sancağı	Sekbanbaşı ⁹² Hassı	7.107
Selanik Sancağı	Bostancıbaşı ⁹³ Hassı	15.000
Çirmen Sancağı	Çakırcıbaşı Hassı	16.265
Çirmen Sancağı	Mimarbaşı Hassı	17.785
Çirmen Sancağı	Topçubaşı Hassı	5.662
Vize Sancağı	Topçubaşı Hassı	1.869

⁸⁷ Fatih Sultan Mehmed zamanında oluşturulan Hazine Odası'nın "bıçaklı" denilen kıdemli görevlilerinden ikinci sırada yer alan kürkçübaşı, padişaha mahsus kürklerin muhafazası ve saraya giren ve iç hazineyi ilgilendiren bütün kürklerden sorumluydu. Filiz Karaca, "Kürk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVI, İstanbul 2002, s. 569.

⁸⁸ Saray aşçılarından tatlıcılar hakkında kullanılır bir tabirdir. Bunlar tatlıdan başka şurup ve macun da yaparlardı. Helvacılar bir bölük halinde idiler. Mevcutları XVIII. yüzyılın ortasında altı usta ile yüzden fazla çırağından ibaretti. Pakalın, "Helvacıyan-ı Hassa", *age*, C. I, s. 797.

⁸⁹ Osmanlı ordusunun kapıkulu denilen hassa askerinin piyade kısmından olan cebecilerin amirine verilen isimdir. Pakalın, "Cebecibaşı", *age*, C. I, s. 262.

⁹⁰ Osmanlı arşiv belgelerinde "sernakkaşân" olarak geçen bu görevli, sarayların boya işlerini yapan sanatkarların bağlı buldukları teşekkülün başına verilen addır. Sarayda ipek, ibrişim, renkli tire veya yünle elişleri yapan sanatkarların bağlı buldukları teşekkülün başına da bu ad verilirdi. Nebi Bozkurt, "Nakkaş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXII, İstanbul 2006, s. 326- 328; Pakalın, "Nakkaşlar Ağası", *age*, C. II, s. 650.

⁹¹ Yeniçeri Ocağı'nın altı bölük olan süvari teşekkülünün birinci bölüğü kumandanına verilen addır. Pakalın, "Sipah Ağası", *age*, C. III, s. 230.

⁹² Sekban, Osmanlı merkez ve taşra kuvvetlerinden bazıları teşkil eden birlikler için kullanılan bir tabirdir. Sekbanların en büyük kumandanı sekbanbaşı idi. Genellikle bu mevkiye zağarcıbaşılıktan terfi ederdi. Bunlar sadrazam konağında divana katılır, İstanbul'un asayişinin sağlanmasında yeniçeri ağasına yardım ederlerdi. Abdülkadir Özcan, "Sekban", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVI, İstanbul 2009, s. 326- 327.

⁹³ Bostancılar, Osmanlı sarayının içinde ve dışında padişahlara ait bahçe ve bostanlarla padişah ve saray hizmetinde bulunan kayıklar ve diğer bir kısım işlerde hizmet eden ve geniş teşkilatı olan bir ocaktı. Bu ocağın başındaki görevliye de bostancıbaşı denilmekteydi. Bkz. Uzunçarşılı, *age*, s. 465.

Paşa Sancağı	Topçubaşı Hassı	3.098
Silistre Sancağı	Hanzâde Hassı	23.433
Hayrabolu	Mir-i Alem Hassı	8.505
Ağrıboz Sancağı	Başdefterdar Hassı	34.650
Paşa Sancağı	Hazine-i Âmire Defterdarı Hassı	15.210
Toplam		895.661

Yukarıdaki tabloda yer alan toplam 60 adet has, merkezî otorite tarafından has olarak satışa çıkarılan gelir kalemlerini temsil etmektedir. Bu satışlardan merkezî hazineye 895.661 akçe gibi büyük bir gelir aktarılması hedeflenmiştir. Bu açıdan bakıldığında hasların malikâne sistemine dâhil edilmesiyle ciddi bir gelir kaynağı olacağı düşünülmüştür.⁹⁴

Satışa Çıkarılan Hasların Eyaletlere Göre Dağılımı

Anadolu Eyaleti

Osmanlı maliyesinde malikâne sistemine geçilmesinden sonra satışa çıkarılan haslardan 12 tanesi Anadolu Eyaleti'ne bağlı olan sancaklarda idi. Toplam has sayısı dikkate alındığında satışa çıkarılan hasların % 20'si bu eyalete bağlı sancaklarda yer almaktaydı. Anadolu Eyaleti'nde yer alan bu haslardan; 4'ü Kocaeli, 4'ü Hüdavendigâr, 2'si Gelibolu, 1'i Sivas ve 1'ide Hayrabolu Sancağı'nda bulunmakta olup, toplam değeri 110,239 akçedir. Bu miktar ise, toplam has gelirlerinin yaklaşık % 12,3'üne tekabül etmekteydi.

**Tablo: 2- Anadolu Eyaleti'nde Satışa Çıkarılan İlk Haslar
(23 Cemazeyilevvel 1108/ 18 Aralık 1696)⁹⁵**

Sancağın Adı	Hassın Adı	Akçe
Kocaeli Sancağı	Hassa Mimarbaşı Hassı	9.687
Sivas Sancağı	Sağırıcı? Hassı	5.800
Hüdavendigâr Sancağı	Şikk-ı Sani Defterdarı Hassı	11.931
Hüdavendigâr Sancağı	Şahincibaşı Hassı	10.000
Hüdavendigâr Sancağı	Atmacacıbaşı Hassı	7.200

⁹⁴ Bu haslar kısa bir süre sonra taliplilerine malikâne olarak satılmıştır. Çalışmamızda kullandığımız defterde sadece söz konusu hasların ilk defa satışına karar verildiği bilgisi, hasların isimleri ve satış bedelleri bulunmaktadır. Bu hasların daha sonra yapılan müzayedeler sonucunda belirlenen muaccelle bedelleri, has sahiplerinin isimleri ve malikâneyi işletme hakkına sahip olanların kimlikleri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Söz konusu hasların satışa çıkarılmasının hemen akabinde yani 1697 yılında gerçekleşen satışlarından elde edilen senelik mal ve muaccelle bedelleri ile malikâne sahiplerinin kimlikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özvar, *age*, s. 37- 50.

⁹⁵ BOA. KK., 5040/30-31, 18 Aralık 1696 (1108.CA. 23).

Kocaeli Sancağı	Kuyumcubaşı Hassı	7.300
Gelibolu Sancağı	Hekimbaşı Hassı	20.958
Hüdavendigâr Sancağı	Etmekçibaşı Hassı	9.883
Kocaeli Sancağı	Simkeşbaşı Hassı	6.000
Gelibolu Sancağı	Helvaciyân Hassı	5.675
Hayrabolu	Mir-i Alem Hassı	8.505
Toplam		110.239

Rumeli Eyaleti

Kalan 48 adet has ise Rumeli Eyaleti'ndeki sancaklarda bulunmaktaydı. Bu sayı ise, toplam haslar içerisinde % 80 oranına karşılık gelmektedir. Rumeli Eyaleti'nde yer alan bu hasların 8'i Paşa, 8'i Vize, 7'si Tırhala, 7'si Çirmen, 6'sı Niğbolu, 4'ü Selanik, 4'ü Silistre, 3'ü Köstendil ve 1'i Ağrıboz Sancağı'nda yer almakta olup toplam değeri 785,422 akçedir. Bu miktar ise, elde edilmesi düşününle toplam has gelirleri içerisinde yaklaşık % 87,7'lik bir yer kaplamaktaydı.

**Tablo: 3- Rumeli Eyaleti'nde Satışa Çıkarılan İlk Haslar
(23 Cemazeyilevvel 1108/ 18 Aralık 1696)⁹⁶**

Sancağın Adı	Hassın Adı	Akçe
Tırhala Sancağı	Kolcubaşı Hassı	6.275
Tırhala Sancağı	Kapıcıbaşı Hassı	19.574
Tırhala Sancağı	Küçük Mirahur Ağa Hassı	17.214
Tırhala Sancağı	Harc-ı Hassa İstanbul Emimi Hassı	14.219
Tırhala Sancağı	Hazine-i Amire Defterdarı Hassı	133.194
Tırhala Sancağı	Mir-i Alem Hassı	19.312
Tırhala Sancağı	Hazine-i Amire Defterdarı Hassı	13.719
Paşa Sancağı	Topçubaşı Ağa Hassı	6.000
Niğbolu Sancağı	Kapıcıbaşı Hassı	19.980

⁹⁶ BOA. KK., 5040/30-31, 18 Aralık 1696 (1108.CA. 23).

Niğbolu Sancağı	Kapıcıbaşı Hassı	19.999
Niğbolu Sancağı	Kapıcıbaşı Hassı	19.855
Niğbolu Sancağı	Büyük Mirahur Hassı	6.361
Niğbolu Sancağı	Kapıcılar Kethüdası Ağa Hassı	4.000
Niğbolu Sancağı	Çakırcıbaşı Hassı	8.177
Silistre Sancağı	Yeniçeriler Ağası Hassı	58.413
Silistre Sancağı	Arpa Emni Efendi Hassı	10.407
Silistre Sancağı	Kapıcılar Kethüdası Hassı	12.867
Vize Sancağı	Ulufeciyânbaşı Hassı	15.000
Vize Sancağı	Istabl-ı Âmire Kethüdası Hassı	5.130
Çirmen Sancağı	Matbah Emni Efendi Hassı	7.380
Paşa Sancağı	Hazine-i Âmire Defterdarı Hassı	21.000
Paşa Sancağı	(.....) ⁹⁷ Hassı	20.000
Selanik Sancağı	Mirahur-ı Evvel Tasarrufunda? Hassı	10.000
Selanik Sancağı	Gureba-i Yemin Ağası Hassı	10.000
Selanik Sancağı	Kapıcıbaşı Hassı	19.000
Köstendil Sancağı	Hazine-i Âmire Defterdarı Hassı	41.217
Köstendil Sancağı	Çaşnigir Başı Hassı	16.297
Köstendil Sancağı	Ulufeciyân-ı Yemîn Ağası Hassı	15.000
Paşa Sancağı	Hazine-i Âmire Defterdar Hassı	11.000
Vize Sancağı	Hayme-i Hassa Mehterbaşısı Hassı	3.000
Niğbolu Sancağı	Kürkçübaşı Hassı	6.000
Paşa Sancağı	Taşra Hazinedârbaşı Hassı	6.575

⁹⁷ Defterde hassın adı yazmamaktadır.

Vize Sancağı	Cebecibaşı Hassı	7.266
Çirmen Sancağı	Cebecibaşı Hassı	3.900
Vize Sancağı	Nakkaşbaşı Hassı	4.404
Vize Sancağı	Derzibaşı Hassı	3.405
Çirmen Sancağı	Çalıcı Mehterbaşı Hassı	5.000
Çirmen Sancağı	(...) Hassı	16.000
Paşa Sancağı	Sipahiler Ağası Hassı	16.503
Vize Sancağı	Sekbanbaşı Hassı	7.107
Selanik Sancağı	Bostancibaşı Hassı	15.000
Çirmen Sancağı	Çakırcıbaşı Hassı	16.265
Çirmen Sancağı	Mimarbaşı Hassı	17.785
Çirmen Sancağı	Topçubaşı Hassı	5.662
Vize Sancağı	Topçubaşı Hassı	1.869
Paşa Sancağı	Topçubaşı Hassı	3.098
Silistre Sancağı	Hanzâde Hassı	23.433
Ağrıboz Sancağı	Başdefterdar Hassı	34.650
Paşa Sancağı	Hazine-i Âmire Defterdar Hassı	15.210
Toplam		785.422

Tablolarda da görüldüğü üzere en çok has satışının Rumeli Eyaleti'ndeki sancaklarda yapıldığı dikkati çekmektedir. Bunun en önemli sebebi, Rumeli Eyaleti'nde bulunan hasların hem sayıca imparatorluğun diğer eyaletlerindekiinden fazla olması, hem de satış değerleri itibariyle daha yüksek meblağlara ulaşmasıdır. Bu durum, merkezî yönetimin malikâne uygulaması konusunda en çok güvendiği ve gelir beklediği bölge konusunda da bir fikir vermektedir. Hasların mirî mukataalar gibi müzayedeye çıkarılarak muaccele ile en yüksek fiyatı teklif edenlere malikâne olarak satılması, merkezî hazinenin gereksinim duyduğu nakit ihtiyacını karşılamak üzere alınmış ciddi bir tedbir mahiyetindedir. Hasların malikâne olarak satılmasıyla devlet, hem senelik hâsılatlarını merkezî hazineye döndüremediği ve has özelliğini

koruyan mukataalardan gelir elde etmiş oluyor, hem de hasların işletimi üzerinde geçmişte kaybettiği hâkimiyetini yeniden kazanmış oluyordu.⁹⁸

Satışa Çıkarılan Hasların Sahiplerinin Kimlikleri

Defterdeki verilerden hasların kimlere ait olduğunu da görebilmekteyiz. Bu veriler, yıllık vergi hâsılatı yüksek olan hasların çok kısa süre içerisinde ve önemli sayıda üst düzey askerî zümre mensuplarını etkileyecek şekilde malikâne sistemine dâhil edildiğini ortaya koymaktadır. Yeni sistem ile birlikte merkezî otorite, bu yüksek gelirli hasları satışa çıkararak, hem acil nakit ihtiyacını karşılamayı hem de bu zümreye mensup kişiler üzerinde etkin bir kontrol sağlamayı düşünmüştü. Söz konusu hasların yüksek meblağlı oluşu, bunları satın alacakların varlıklı kişiler olmasını gerektirmekteydi. Nitekim bu hasları ileride malikâne olarak satın alan kişilerin bizzat ilgili hassın sahibinin kendisi olduğu görülmektedir. Unvanlar dikkate alınarak bir tasnif yapıldığında, malikâne olarak satışa sunulan ilk hasları 3 ana gruba ayırabiliriz. Bunlardan birincisi, *saray görevlileri*, ikincisi, *kapıkulu mensupları ve saray ağaları*, üçüncüsü ise *maliye görevlileri* olarak karşımıza çıkmaktadır.

Saray Görevlileri

Osmanlı maliyesinde malikâne uygulamasına geçilmesinin hemen akabinde satışa çıkarılan ilk haslara bakıldığında, saray görevlilerinin yoğunlukta olduğu dikkati çekmektedir. Bu kişiler arasında; *hassa mimarbaşı, kapıcıbaşı, kapıcılar kethüdası, çaşnigir başı, arpa emini, istabl-ı âmiire kethüdası, matbah emini, harc-ı hassa İstanbul emini, kuyuncubaşı, hekimbaşı, etmekçibaşı, simkeşbaşı, kürkübaşı, helvaciyân, nakkaşbaşı, terzibaşı, bostancıbaşı ve sağırcı?* unvanına sahip kişilerin olduğu görülmektedir.

**Tablo: 4- Saray Görevlilerine Ait Haslar
(23 Cemazeyilevvel 1108/ 18 Aralık 1696)⁹⁹**

Sancağın Adı	Hassın Adı	Akçe
Kocaeli Sancağı	Hassa Mimarbaşı Hassı	9.687
Sivas Sancağı	Sağırcı? Hassı	5.800
Tırhala Sancağı	Kapıcıbaşı Hassı	19.574
Tırhala Sancağı	Harc-ı Hassa İstanbul Emini Hassı	14.219
Niğbolu Sancağı	Kapıcıbaşı Hassı	19.980
Niğbolu Sancağı	Kapıcıbaşı Hassı	19.999
Niğbolu Sancağı	Kapıcıbaşı Hassı	19.855
Niğbolu Sancağı	Kapıcılar Kethüdası Ağa Hassı	4.000
Silistre Sancağı	Arpa Emini Efendi Hassı	10.407

⁹⁸ Özvar, *age*, s. 45.

⁹⁹ BOA. KK., 5040/30-31, 18 Aralık 1696 (1108.CA. 23).

Silistre Sancağı	Kapıcılar Kethüdası Hassı	12.867
Vize Sancağı	Istabl-ı Âmire Kethüdası Hassı	5.130
Çirmen Sancağı	Matbah Emimi Efendi Hassı	7.380
Selanik Sancağı	Kapıcıbaşı Hassı	19.000
Köstendil Sancağı	Çaşnigir Başı Hassı	16.297
Kocaeli Sancağı	Kuyumcubaşı Hassı	7.300
Gelibolu Sancağı	Hekimbaşı Hassı	20.958
Hüdavendigâr Sancağı	Etmekçibaşı Hassı	9.883
Kocaeli Sancağı	Simkeşbaşı Hassı	6.000
Niğbolu Sancağı	Kürkçübaşı Hassı	6.000
Gelibolu Sancağı	Helvaciyân Hassı	5.675
Vize Sancağı	Nakkaşbaşı Hassı	4.404
Vize Sancağı	Terzibaşı Hassı	3.405
Selanik Sancağı	Bostancıbaşı Hassı	15.000
Çirmen Sancağı	Mimarbaşı Hassı	17.785
Toplam		280.605

Tabloda da görüldüğü üzere toplam 24 has bu gruptaki haslardan satışa çıkarılmıştır. Bunlardan 7 tanesi Anadolu Eyaleti'nde, 17 tanesi ise Rumeli Eyaleti'nde bulunmaktadır. Bu grupta yer alan hasların toplam haslar içerisindeki oranı % 40'tır. Bu hasların toplam değeri ise, 280,605 akçe idi. Bu meblağ ise malikâne olarak satılması düşünülen toplam has gelirlerinin yaklaşık % 31,5'ine karşılık gelmekteydi. Anadolu Eyaleti'nde satışı gerçekleştirilenlerin toplam değeri 65,303 akçe iken, Rumeli Eyalet'indekilerin ise 215,302 akçe idi.

Kapıkulu Mensupları ve Saray Ağaları

Bu grup içerisinde değerlendirdiğimiz hasların sahipleri arasında ise; *kolcubaşı*, *cebecibaşı*, *çalıcı mehterbaşı*, *sipahiler ağası*, *sekbanbaşı*, *mir-i alem*, *mirahur-ı evvel*, *büyük mirahur*, *küçük mirahur ağa*, *topçubaşı ağa*, *şahincibaşı*, *atmacacıbaşı*, *çakırcıbaşı*, *yeniçeriler ağası*, *ulufeciyânbaşı*, *gureba-i yemin ağası*, *ulufeciyân-ı yemin ağası*, *hayme-i hassa mehterbaşısı* ve *hanzâde* unvanlı kişiler yer almaktadır.

**Tablo: 5- Kapıkulu Mensupları ve Saray Ağalarına Ait Haslar
(23 Cemazeyilevvel 1108/ 18 Aralık 1696)¹⁰⁰**

Sancağın Adı	Hassın Adı	Akçe
Tırhala Sancağı	Kolcubaşı Hassı	6.275
Tırhala Sancağı	Küçük Mirahur Ağa Hassı	17.214
Tırhala Sancağı	Mir-i Alem Hassı	19.312
Paşa Sancağı	Topçubaşı Ağa Hassı	6.000
Hüdavendigâr Sancağı	Şahincibaşı Hassı	10.000
Hüdavendigâr Sancağı	Atmacacıbaşı Hassı	7.200
Niğbolu Sancağı	Büyük Mirahur Hassı	6.361
Niğbolu Sancağı	Çakırcıbaşı Hassı	8.177
Silistre Sancağı	Yeniçeriler Ağası Hassı	58.413
Vize Sancağı	Ulufeciyânbaşı Hassı	15.000
Selanik Sancağı	Mirahur-ı Evvel Tasarrufunda? Hassı	10.000
Selanik Sancağı	Gureba-i Yemin Ağası Hassı	10.000
Köstendil Sancağı	Ulufeciyân-ı Yemîn Ağası Hassı	15.000
Vize Sancağı	Hayme-i Hassa Mehterbaşısı Hassı	3.000
Vize Sancağı	Cebecibaşı Hassı	7.266
Çirmen Sancağı	Cebecibaşı Hassı	3.900
Çirmen Sancağı	Çalıcı Mehterbaşısı Hassı	5.000
Paşa Sancağı	Sipahiler Ağası Hassı	16.503
Vize Sancağı	Sekbanbaşı Hassı	7.107
Çirmen Sancağı	Çakırcıbaşı Hassı	16.265
Çirmen Sancağı	Topçubaşı Hassı	5.662

¹⁰⁰ BOA. KK., 5040/30-31, 18 Aralık 1696 (1108.CA. 23).

Vize Sancağı	Topçubaşı Hassı	1.869
Paşa Sancağı	Topçubaşı Hassı	3.098
Silistre Sancağı	Hanzâde Hassı	23.433
Hayrabolu	Mir-i Alem Hassı	8.505
Toplam		290.560

Tabloda da görüldüğü üzere bu grup haslardan toplam 25 adet has malikâne satışına konu olmuştur. Bunlardan 3 tanesi Anadolu Eyaleti'nde, 22 tanesi ise Rumeli Eyaleti'nde yer almaktaydı. Söz konusu hasların toplam haslara oranı ise yaklaşık % 41,5 idi. Bu grupta bulunan hasların değeri ise, Anadolu Eyaleti'nde 25,705 akçe ve Rumeli Eyalet'inde 264,855 akçe olmak üzere toplam 290,560 akçe idi. Bu miktar ise toplam has gelirlerinin % 32,5'ine tekabül etmektedir.

Maliye Görevlileri

Üçüncü grubu oluşturan has sahiplerinin ise, maliye görevlileri olduğu görülmektedir. Bunlar ise; *başdefterdar*, *şikk-ı sâni defterdarı*, *hazine-i amire defterdarı* ve *taşra hazinedârbaşı* unvanına sahip kişiler idi.

**Tablo: 6- Maliye Görevlilerine Ait Haslar
(23 Cemazeyilevvel 1108/ 18 Aralık 1696)¹⁰¹**

Sancağın Adı	Hassın Adı	Akçe
Tırhala Sancağı	Hazine-i Amire Defterdarı Hassı	133.194
Tırhala Sancağı	Hazine-i Amire Defterdarı Hassı	13.719
Hüdavendigâr Sancağı	Şikk-ı Sani Defterdarı Hassı	11.931
Paşa Sancağı	Hazine-i Âmire Defterdarı Hassı	21.000
Köstendil Sancağı	Hazine-i Âmire Defterdarı Hassı	41.217
Paşa Sancağı	Hazine-i Âmire Defterdarı Hassı	11.000
Paşa Sancağı	Taşra Hazinedârbaşı Hassı	6.575
Ağrıboz Sancağı	Başdefterdar Hassı	34.650
Paşa Sancağı	Hazine-i Âmire Defterdarı Hassı	15.210

¹⁰¹ BOA. KK., 5040/30-31, 18 Aralık 1696 (1108.CA. 23).

Toplam	288.496
---------------	----------------

Tablodaki verilere göre, malikâne olarak satılması düşünülen maliye görevlilerine ait toplam 9 adet hastan 1 tanesi Anadolu Eyaleti'nde, 8 tanesi ise Rumeli Eyaleti'nde bulunmaktaydı. Bu haslar ise, toplam hasların % 15'ini oluşturmaktaydı. Bu grupta yer alan hasların toplam değeri ise, Anadolu Eyaleti'nde 11,931 akçe ve Rumeli Eyalet'inde 276,565 akçe olmak üzere toplam 288,496 akçe idi. Bu meblağ ise, toplam has gelirleri içinde % 32,5'lik bir alan kaplamaktaydı.

Sonuç

Malikâne-has sistemi, Osmanlı malî ve askerî tarihinde büyük bir değişimi ifade etmekteydi. Öyle ki, önceleri devlet, has olarak tahsis ettiği gelirleri merkezî bütçenin dışında tutar, bunlara karışmazdı. Ancak 1696 yılının sonları tarihi itibariyle kendisine yeni gelir kaynakları arayan merkezî otorite, has gelirlerine de el attı. Artık has sahipleri için, çeşitli bölgelerden tahsili söz konusu olan vergilerin düzeyi önemini kaybetmişti. Bu kişiler için artık önemli olan bir maaş şeklinde, belirli taksitlerle maaşlarını almaktı. Bunlara ilaveten, bu gibi haslarda dirlik olma niteliği de tamamen ortadan kalkmıştı. Bu ise, has karşılığı cebelü yetiştirme işine olumsuz yönde tesir edecek ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin taşradaki askerî düzenini derinden etkileyecek çok önemli bir gelişmeydi.

Çalışmamızda kullandığımız defterde kayıtlı olan ve malikâne satışına konu olan bu ilk haslardan iki tanesinden birinin adı defterde yazmamaktadır. Diğerleri de okunamamıştır. Osmanlı maliyesinde malikâne uygulamasına geçilmesinden kısa bir süre sonra has gelirlerinin sisteme dâhil edilmesiyle birlikte ilk etapta kayıtlardan anlaşıldığı üzere toplam 60 adet has bu satışa konu olmuştur. Bu satışlardan ise, merkezî hazineye 895.661 akçe gibi büyük bir gelir aktarılması hedeflenmiştir. Malikâne sisteminin uygulamaya girdiği 1695 yılında merkezî hazine, toplam malikâne satışlarından yaklaşık olarak 20 milyon akçe gelir elde etmişti. Bu miktar aynı yılın net bütçe gelirlerinin % 2,1'ini, toplam rûzname gelirinin % 1,3'ünü ve nakdî rûzname gelirinin % 4,8'ini oluşturduğu düşünülürse hasların satışından elde edilecek gelir miktarının da hatırı sayılır bir meblağ olduğu dikkati çekmektedir.

Ayrıca genel toplamlar açısından bir değerlendirme yapılacak olursa; söz konusu 60 adet hassın 2 eyalete dağıldığı görülmektedir. Bunlardan 12 tanesi Anadolu Eyaleti'ne bağlı olan 5 sancakta yer almaktaydı. Bu hasların toplam değeri 110,239 akçe idi. Kalan 48 adet hassın ise Rumeli Eyaleti'ndeki 9 sancakta olduğu anlaşılmaktadır. Bu hasların toplam değeri ise 785,422 akçe idi.

Hasların unvanlara göre kendi içerisinde yapılan gruplandırılmasına bakıldığında, en çok kapıkulu ve saray ağalarının hasları satışa çıkarılmıştır. Bunun en önemli sebebi, bu guruptaki hasların diğer guruptakilerden sayıca fazla ve değer olarak daha yüksek satış bedeline sahip olmasıdır. Tablodaki verilere göre, kapıkulu mensupları ve saray ağalarına ait hasların toplam tutarı 290,560 akçe, maliye görevlilerinin 288,496 akçe ve saray görevlilerinin ise 280,605 akçedir. Bu haslar içerisinde en yüksek satış bedeli olan has, 133,194 akçe ile *Tırhala Sancağı'ndaki Hazine-i Amire Defterdarı Hassı* olmuştur. En düşük bedel ile satışa sunulan hassın ise, 1,869 akçe ile *Vize Sancağı'ndaki Topçubaşı Hassı* olduğu görülmüştür. Yine verilere bakıldığında en çok satışa çıkarılan hassın *Hazine-i Amire Defterdarı Hassı* (6 adet) olduğu görülmüştür. Bu hassın toplam değeri ise, 235,340 akçe idi. Bu miktar satışa çıkarılan toplam has gelirlerinin yaklaşık % 26'sına karşılık gelmekteydi.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kamil Kepeci, 3080/3.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kamil Kepeci, 3085/1.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kamil Kepeci, 5040/30, 31, 36.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterler, 3423/23.

Kaynak Eserler ve Araştırma- İncelemeler

AFYONCU, Erhan, “Mîr-i Alem /Osmanlılar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXX, İstanbul 2005, s. 124- 125.

AKDAĞ, Mustafa, “Timar Rejiminin Bozuluşu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 4, Ankara 1945, s. 419- 431.

AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâlî İsyânları*, Barış Yayınları, Ankara 1999.

ALTUĞ, Uğur, *II. Murad Dönemine Ait Tahrir Defterlerinin Yayına Hazırlanması ve Bu Malzemeye Göre Timar Sistemi, Demografi, Yerleşme ve Topoğrafya Üzerinde Araştırmalar*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2010.

AYDIN, H. Veli, “Timar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı: 12, Ankara 2001, s. 65- 104.

Aynî Ali Efendi, *Osmanlı İmparatorluğunda Eyâlet Taksimatı, Toprak Dağıtımı ve Bunların Mali Güçleri*, Çev.: Hadiye Tuncer, Gürsoy Basımevi, Ankara 1964.

BAŞARIR, Özlem, *18. Yüzyılda Malikane Uygulaması ve Diyarbekir Voyvodalığı*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2009.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 108, İstanbul, 2010.

BATMAZ, Eftal Şükrü, “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, *Osmanlı*, III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 250- 257.

BOZKURT, Nebi, “Nakkaş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXII, İstanbul 2006, s. 326- 328.

CEZAR, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul 1965.

CEZAR, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayınları, İstanbul 1986.

CİN, Halil- S. Gül Akyılmaz, *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, İkinci Baskı, Çağ Üniversitesi Yayınları, Adana 2000.

- CİN, Halil, *Mirî Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*, 2. Baskı, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1987.
- CİN, Halil, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, 3. Baskı, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1992.
- ÇAKIR, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI- XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.
- ÇİZAKÇA, Murat, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İç Borçlanmanın Evrimi (XV. Yüzyıldan, XIX. Yüzyıla)”, *Osmanlı*, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 223- 226.
- ÇİZAKÇA, Murat, *İslam Dünyasında ve Batı’da İş Ortaklıkları Tarihi*, Çev.: Şehnaz Layikel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- DİA, “Simkeşhâne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVII, İstanbul 2009, s. 211- 213.
- DOĞAN, Mehmet, “Osmanlı Timar Sistemi’nde Tevcih Prosedürü”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (1), Çankırı 2011, s. 1- 11.
- DOĞAN, Mehmet, *Ankara Sancağı’nda Timar Sistemi’nin Dönüşümü*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2006.
- EMECEN, Feridun, “Başmukâtaa Kalemî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul, 1992, s. 135.
- ERDOĞAN, Mert Can, “Osmanlı Taşrasında Kriz ve Dönüşüm: XVIII. Yüzyıl’ın İlk Yarısında Şam Bağdat ve Musul Eyaletleri”, *I. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu Bildirileri*, 2. Cilt, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Kırıkkale 2014, s. 199- 214.
- GENÇ, Mehmet, “Malikâne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVII, Ankara 2003, s. 516- 518.
- GENÇ, Mehmet, “Osmanlı Maliyesi’nde Malikâne Sistemi”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/ Tartışmalar*, 8- 10 Haziran, Ed. Osman Okyar, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973, s. 231- 292.
- GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002.
- Göriceli Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, Sad., Zuhuri Danışman, Birinci Basılış, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1972.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV- XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, *Söğüt’ten İstanbul’a, Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Der. Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 443- 472.
- İNALCIK, Halil, “Ottoman Methods of Conquest”, Çev.: Oktay Özel, *Studia Islamica*, 2, Paris 1954, s. 103-129.

- İNALCIK, Halil, “Stefan Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğuna, XV. Asırda Rumeli’de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, 2. Baskı, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 67- 108.
- İNALCIK, Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Doktora Tezi’nin 50. Yılı (1942-1992), Eren Yayıncılık, İstanbul 1992.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. I, Ed. E. İhsanoğlu, IRCICA Yayınları, İstanbul 1999, s. 139- 279.
- KARACA, Filiz, “Kürk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVI, İstanbul 2002, s. 568- 570.
- KARAMURSAL, Ziya, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- KURT, Yılmaz, “Osmanlı Toprak Yönetimi”, *Osmanlı*, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 59- 65.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, Sad. Neşet Çağatay, C. III-IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, Sad. Neşet Çağatay, C. I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, Kitâb-ı Müstetâb*, Yay. Yaşar Yücel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I: 1300- 1600, Ed. Halil İnalıcık- Donald Quataert, Çev.: Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.
- ÖZ, Mehmet, *Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Atmacacıbaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul 1992, s. 82.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Çakırcıbaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, İstanbul 1993, s. 189- 190.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Kapıcı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 345- 347.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Sekban”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVI, İstanbul 2009, s. 326- 328.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Şahincibaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 277- 278.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Ulûfeciyân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XLII, İstanbul 2012, s. 126- 127.
- ÖZKAYA, Yücel, “XVIII. Yüzyılın Sonlarında Timar ve Zeâmetlerin Düzeni Konusunda Alınan Tedbirler ve Sonuçları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. XXXII, İstanbul 1979, s. 219- 254.
- ÖZKAYA, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyânlık*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

- ÖZVAR, Erol, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I-III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Emin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XI, İstanbul 1995, s. 111- 112.
- SAYIN, Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, T.C. Maliye Bakanlığı, Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayın No: 1999/352, Ankara 1999.
- ŞAFAK, Ali, *İslâm Arazi Hukuku ve Tatbikatı (İlk Devirler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1977.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 6. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996.
- TURAN, Şerafettin, “Mimarbaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXX, İstanbul 2005, s. 90- 91.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.
- ÜÇOK, Coşkun, “Osmanlı Devleti Teşkilâtında Tımarlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 2, Sayı: 1, Ankara 1944, s. 73- 95.
- ÜÇOK, Coşkun, “Osmanlı Devleti Teşkilâtından Tımarlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 1, Sayı: 4, Ankara 1944, s. 525- 551.
- ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Kardelen Yayınları, Isparta 1997.
- ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2012.
- www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/ (Erişim Tarihi 29.06.2018).

